

Agnė Fabijonavičiūtė

Lietuvių gyventojų pabėgimai ir mėginimai ištrūkti iš Sovietų Sąjungos

IVADAS

Straipsnio tikslas – naudojantis Lietuvos ypatingajame archyve surastais dokumentais atskleisti tikrąsias lietuvių pabėgimų iš Sovietų Sąjungos priežastis. Straipsnyje tyrinėjami didžiausią atgarsį pasaulyje sukėlę lietuvių pabėgimai ar mėginimai pabėgti.

Penktojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvoje vis stiprėjančiomis represinėmis priemonėmis slopinant rezistencinį judėjimą, taip pat silpnėjant lietuvių pasipriešinimui sovietiniam jungui ir nesulaukus žadėtosios užsienio valstybių pagalbos, dalis Lietuvos gyventojų ėmė brandinti ir puoselėti mintį kada nors ištrūkti iš Sovietų Sąjungos. Pirmieji tokie lietuvių mėginimai pabėgti iš SSRS valstybės saugumo komiteto (KGB) dokumentuose užfiksuoti šeštojo dešimtmečio pradžioje.

Pirmiesiems ir vėlesniems pabėgimams dažniausiai buvo pasirenkami jūros keliai. Išplaukus žvejybiniais laivams žvejoti už Sovietų Sąjungos ribų arba SSRS laivams stovint užsienio valstybių uostuose, buvo mėginama juos palikti tuose uostuose ar pripučiamosiomis valtimis pasiekti užsienio šalių pakrantes. Dažniausiai lietuviai pasirinkdavo Švediją, Olandiją ir Daniją arba šioms valstybėms priklausančias salas. Pavykus pabėgti, lietuviai prašydavo šių šalių vyriausybių suteikti politinį prieglobstį.

Pradėjus organizuoti turistines keliones po socialistinio lagerio valstybes, padažnėjo ir incidentų, susijusių su lietuvių mėginimais pabėgti į užsienį. Turistinių kelionių metu pabėgti nusprendę asmenys palikdavo viešbučius, atsiskirdavo nuo grupės ir pasitaikius progai užsienio valstybių ambasadose (dažniausiai pasirinkdavo Jungtinių Amerikos Valstijų) pasiprašydavo politinio prieglobsčio.

Aštuntojo dešimtmečio pradžioje Sovietų Sąjungoje ir pasaulyje nuskambėjo žinios apie tai, kaip lietuviai užgrobdavo lėktuvus. Iki tol nebuvo imtasi tokių drastiškų priemonių savo tikslams įgyvendinti. Anksčiau mėginant pabėgti iš Sovietų Sąjungos būdavo rizikuojama tik savo gyvybe, o užgrobiančiam lėktuvą pavojus grėsė ne tik užgrobikų, bet ir keleivių bei įgulos narių gyvybei.

Remiantis Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) saugomais dokumentais bei negausia literatūra šiame darbe rašoma apie garsiausius lietuvių pabėgimus ir mėginimus ištrūkti iš Sovietų Sąjungos: tėvo ir sūnaus Prano ir Algirdo Brazinskių pabėgimą į Turkiją 1970 m., Simo Kudirkos, Jono Simokaičio ir jo žmonos Gražinos Mickutės mėginimus pabėgti, taip pat mažai kam žinomą Alfonso Sakausko pabėgimą į Švediją 1985 m.

Atskirų mokslo veikalų, nagrinėjančių lietuvių pabėgimus ar mėginimus pabėgti iš Sovietų Sąjungos, nėra, tačiau pavieniai at-

vejai (Brazinskų pabėgimas ir incidentas su S. Kudirka) buvo plačiai nušviesti ne tik tuometinėje sovietinėje, užsienio valstybių ar lietuvių emigracijos, bet ir naujausių laikų Lietuvos spaudoje¹. Paminėtinas dr. Arvydo Anušausko straipsnis, kuriame remiantis LYA išlikusiais dokumentais atskleisti dar nežinoti faktai apie Brazinskų pabėgimą. Be straipsnių spaudoje, Brazinskų, S. Kudirkos ir J. Simokaičio pabėgimai bei mėginimai pabėgti apžvelgiami ir sovietinį Lietuvos istorijos laikotarpį nagrinėjančiose monografijose², tačiau jose nesinaudota pirminiais šaltiniais, t. y. archyvais, todėl pasitaiko netikslumų. Taip pat reikia paminėti, kad šiuo metu A. Brazinskas rašo autobiografinę dokumentinę knygą „Brazinskų penki skrydžiai į laisvę“. Tikėsimės, kad iš šios knygos sužinosime atsakymus į kai kuriuos dar neatsakytus klausimus, susijusius su jų pabėgimu į Turkiją. S. Kudirka išvykęs į JAV 1978 m. kartu su žurnalistu Larry Eicheliu parašė atsiminimų knygą³. Tačiau atsiminimų knygas reikėtų vertinti atsargiai. Jų autoriai visuomet linkę nutylėti jiems nenaudingas įvykių detales, kita vertus, išaukštinami ne tokie svarbūs įvykiai. Todėl atsiminimais galima remtis tik žinant tikruosius faktus iš patikimesnių šaltinių, t. y. dokumentų. 1980 m. pasirodė disertacija apie S. Kudirkos incidentą prie JAV krantų⁴. Disertacijoje remiamasi oficialia JAV pakrantės apsaugos ir kitų komitetų, tyrusių S. Kudirkos atvejį, medžiaga. 1999 m. JAV išleistoje knygoje „Guardians of the sea“, skirtoje JAV pakrančių apsaugos istorijai, taip pat užsimenama apie lietuvių jūrininką S. Kudirką⁵.

Norint nuodugniai išnagrinėti pasirinktą temą, taip pat atskleisti tikrąsias pabėgimų ar mėginimų pabėgti iš Sovietų Sąjungos priežastis, reikia susipažinti su prieinamais dokumentais. Kadangi piliečių, mėginusių pabėgti iš Sovietų Sąjungos, žygiai buvo laikomi tėvynės išdavimu, tai ir jų padarytus

„nusikaltimus“ tirdavo KGB organai. Tad visi dokumentai, susiję su Brazinskų bei A. Sakauskos pabėgimu ir S. Kudirkos bei J. Simokaičio mėginimais pabėgti, yra saugomi LYA (tėvo ir sūnaus Brazinskų pabėgimo dokumentai saugomi LYA K-1 fondo 49 apyraše). Šiame darbe nagrinėjami tik didžiausią rezonansą pasaulyje sukėlę lietuvių pabėgimai ar mėginimai ištrūkti iš Sovietų Sąjungos (kiti mažiau žinomi ir menkai tyrinėti pabėgimai pateikiami priede). Kita vertus, LYA liko tik nedidelė KGB 1-ojo skyriaus (užsienio žvalgyba), tyrusio pabėgimus į užsienį, veiklos dokumentų dalis. S. Kudirka ir J. Simokaitis su žmona G. Mickute buvo sulaikyti mėgindami „išduoti“ tėvynę, todėl yra išlikusios jų baudžiamosios bylos. Jose svarbiausi yra įtariamųjų apklausos protokolai, kuriuose atsispindi visa įvykių eiga nuo pasirengimo iki „nusikaltimo“ padarymo. Ne mažiau svarbūs ir liudytojų apklausos protokolai. Pažymėtina, kad S. Kudirkos atsiminimuose ir jo interviu deklaruojami politiniai pabėgimo motyvai, tuo tarpu pasklaidžius baudžiamosios bylos dokumentus tokių pabėgimo motyvų nerandama. Tačiau ir apklausos protokolus reikia vertinti atsargiai, nes žmogus, kaltinamas tėvynės išdavimu (Baudžiamasis kodeksas už tokį nusikaltimą numatė mirties bausmę), visai stengėsi sušvelninti savo padėtį ir neatskleisti visų padaryto „nusikaltimo“ motyvų. Baudžiamosiose bylose svarbios ir kaltinamosios išvados, kuriose trumpai išdėstomas padarytas nusikaltimas, visa tardymo eiga ir nuosprendis. Aptinkama ir kitų svarbių dokumentų – „Amerikos balso“ radijo biuletenių (S. Kudirkos baudžiamosioje byloje), lietuvių emigracinės ir JAV oficialiosios spaudos pranešimų, susijusių su kaltinamuoju (taip pat S. Kudirkos baudžiamosioje byloje), ar nu-teistųjų laiškų iš įkalinimo vietų, jų skundų (J. Simokaičio ir G. Mickutės baudžiamoji byla), nuotraukų, perimtų laiškų ir kt. Kadangi A. Sakauskas įstengė pabėgti į Švedi-

ją, tai saugoma tik jo stebėjimo byla, liudytojų parodymai, taip pat perimta korespondencija, išrašai iš Švedijos ir lietuvių emigracinės spaudos bei kita informacija.

Temos aktualumą lemia keletas priežasčių: trūksta mokslinių tyrimų minėta tema, be to, netyrinėti ir LYA saugomi dokumentai, susiję su lietuvių pabėgimais ar mėginimais pabėgti iš Sovietų Sąjungos.

Darbo tikslas – susipažinus su LYA saugomais dokumentais objektyviau pažvelgti į kelių dešimtmečių senumo įvykius nepasikliaujant tik jų dalyvių atsiminimais.

I. BRAZINSKŲ PABĖGIMAS

1970 m. spalio 15 d. lėktuvas AN-24B su 45 keleiviais skrido 234-uoju reisų Batumis–Suchumis. 12 val. 40 min. tėvas ir sūnus Pranas ir Algirdas Brazinskai, grasindami ginklu, pareikalavo pakeisti kursą ir skristi į Turkiją⁶. Beprecedentis lėktuvo užgrobimas privertė sovietų valdžią plačiai paviesti šią istoriją ir panaudoti ją kaip vieną iš įrankių propagandiniame kare prieš Vakarų šalis.

P. Brazinskas gimė 1924 m. Beižonių kaime, Trakų apskrityje. Baigė Beižonių pradinę mokyklą, vėliau – Žiežmarių žemės ūkio mokyklą. Pokario kovos netiesiogiai palietė ir Brazinskių šeimą. 1949 m. gruodžio 21 d. Vytas Grigaravičius-Rytas, vadovavęs „Ėglio“ partizanų būriui, šūviu per langą nušovė Beižonių apylinkės tarybos pirmininką Aleksandrą Sumovą ir atsitiktinai į ranką sužeidė Stasį Brazinską, P. Brazinsko tėvą. Netekęs daug kraujo, S. Brazinskas mirė pakeliui į Vievio ligoninę⁷. Po tragiškos tėvo žūties P. Brazinskas įsikūrė Vievyje ir tapo vidurinės mokyklos ūkvedžiu. Vietinės valdžios padedamas Vievyje jis nusipirko namą ir 1952 m. tapo Vievio kooperatyvo ūkinių prekių sandėlio vedėju. 1955 m. už naudojimąsi tarnybinėmis pareigomis (didesnėmis kainomis ir be doku-

mentų pardavinėjo statybines medžiagas) P. Brazinskas buvo nuteistas. Bausmė – vieneri metai pataisos darbų ir atlyginti 1279 rb nuostolį. 1965 m. sausio mėn. P. Brazinskas Aukščiausiojo Teismo nuosprendžiu vėl buvo nuteistas laisvės atėmimu penkeriems metams ir konfiskuoti turtą, taip pat turėjo atlyginti 32 305 rb žalą valstybei, tačiau 1965 m. birželio mėn. buvo lygtinai paleistas (panaikintas ir turto areštas) ir nusiųstas dirbti į statybas Tauragėje, vėliau – į Vievio paukštyno statybą. Kalėdamas P. Brazinskas susipažino su Sachadiru Kurbanovu iš Kokando. Šia pažintimi nedelsdamas pasinaudojo ir, išsituokęs su žmona bei pardavęs namą Vievyje, kartu su buvusia Vievio kooperatyvo buhalterė Alina Koreivo išvažiavo į Vidurinę Aziją, į Kokandą. Pradėjęs naują gyvenimą, jis pasikeitė ir pavardę – antrą kartą susituokęs tapo Pranu Koreivo⁸.

Pirkdamas Lietuvoje atsargines automobilių detales, kilimus, šilkinis bei lininius audinius jis pradėjo savo verslą, kuris pagal sovietinius įstatymus buvo uždraustas ir vadinamas spekuliacija. Įvairiais adresais ir pavardėmis siuntiniai vienas po kito keliauvo į Vidurinę Aziją – Kokandą, Taškentą, Ferganą ir kitus miestus. Iš vienos siuntos gaudamas 400–500 rb pelno, jis greitai sukaupė, sovietiniais matais matuojant, nemažai pinigų. 1968 m. į Kokandą atsivežė ir trylikametį sūnų Algirdą. Jaunesnė dukra Stasė trumpam atvyko tik per vasaros atostogas. Po dvejų metų, palikęs antrąją žmoną ir kartu su sūnumi 1970 m. rugsėjo 24 d. išskrisdamas iš Kokando į Vilnių P. Brazinskas turėjo apie 8500 rb.

Pasirengimas užgrobti lėktuvą KGB organams tapo mįsle. Manoma, kad ginklą P. Brazinskas įsigijo apie 1950 m. (gal draugai sribai padėjo įsigyti pistoletą savigynai), kad valiutą supirkinėjo vykdamas iš Vidurinės Azijos į Maskvą, Taliną, Leningradą ir Vilnių. P. Brazinskas dar jaunystė-

je tikėjosi, kad, atvykus iš JAV motinos broliui Šeškevičiui, paprašys pasiimti į Ameriką ir jį. Bet dėdė mirė taip ir neapsilankęs Lietuvoje.

Antrosios žmonos brolis, buvęs lenkų kariuomenės karininkas, gyveno Lenkijoje, dažnai išvykdavo į kitas šalis ir 1967 m. lankėsi Vilniuje. A. Koreivo su kitu savo broliu 1945 m. pabaigoje, dar būdama septyniolikmetė, turėdama suklastotus dokumentus mėgino pereiti Lenkijos sieną. Sulaikyti sovietinių pasieniečių, jie buvo įkalinti trejiems metams.

P. Brazinsko žento tėvas, buvęs Lenkijos kariuomenės kareivis, 1944 m. pasitraukė į Vakarų ir apsigyveno Kalifornijoje. Lietuvoje su vaikais likusi jo žmona 1957 ir 1960 m. prašė leidimo išvykti su vaikais gyventi JAV, bet negavo. Nepadėjo ir skundas Nikitai Chruščiovui. Tik 1967 m. ji gavo leidimą išvykti į JAV be suaugusių ir savo šeimas sukūrusių vaikų.

Konkrečią informaciją P. Brazinskas pradėjo rinkti 1969 m. rudenį, kai žento sesuo vyko į JAV pasiuntinybę Maskvoje pasiimti vizos. Jis ją palydėjo ne tik į Maskvą, bet ir į JAV pasiuntinybę. Lankydamas ją grįžusią iš kelionės P. Brazinskas klausinėjo apie gyvenimą JAV. Tebuvo likę keli mėnesiai iki lėktuvo užgrobimo. 1970 m. spalio 7–13 d. paskutinį kartą apsilankęs Vilniuje, jau surinkęs reikalingą informaciją, P. Brazinskas su sūnumi pasiėmė savo bagažą – ginklus, sukauptus dolerius (KGB duomenimis, jie turėjo daugiau kaip 6000 dolerių) ir išskrido į Užkaukazę. Į Batumį atvyko spalio 14 d. ir apsigyvenę viešbutyje pasirūpino bilietais į Suchumį. Vietas gavo pačiame lėktuvo priekyje, priešais bagažo skyriaus duris.

Spalio 15 d. iš Batumio aerodromo pakilo lėktuvas, tarp kurio keleivių buvo tėvas ir sūnus Brazinskai. Kaip jie su ginklais pateko į lėktuvą, iki šiol nėra žinoma, bet techninės apsaugos priemonės tuomet nebuvo

tobulos, ypač mažai dėmesio į jas kreipta, jei tai nebuvo tarptautiniai reisai. 12 val. 40 min. (13 val. 40 min. vietos laiku) Brazinskai, grasindami ginklais, pareikalavo pakeisti kursą ir skristi į Turkiją, juo labiau kad siena buvo čia pat. Stiuardesei Nadeždai Kurčenko buvo įteiktas vokas su dar Vilniuje išspausdintu „Įsakymu Nr. 9“:

1. Įsakau skristi nurodytu maršrutu.
2. Nutraukti radijo ryšį.
3. Už įsakymo nevykdymą – Mirtis.

(Laisva Europa) P. K. Z. C.
Generolas (Krylov)

Ant lapo buvo uždėtas antspaudas, kuriame lietuviškai užrašyta: „... rajono valdybos kooperatyvas“⁹. Nors P. Brazinskas, vilkėjęs paradinę sovietinio kariškio uniformą, turėjo atrodyti „įtikinamai“, stiuardėsė atsisakė „Įsakymą“ perduoti lėktuvo įgulai. Įstumta į bagažo skyrių, N. Kurčenko įėjo į įgulos kabiną ir pasilenkusi tyliai lėktuvo vadui pasakė, kas darosi lėktuve. Tuo metu P. Brazinskas išdaužė įgulos kabinos durų stiklą ir dviem šūviais nužudė stiuardėsę. Šturmanas Valerijus Fadejevas mėgino perduoti nelaimės signalą, tačiau buvo peršautas. Buvo sužeistas ir borto mechanikas O. Bobajanas. Vienas keleivis (galbūt saugumo darbuotojas) bandė išlaužti uždarytas bagažo skyriaus duris, tačiau iš vidaus ėmė šaudyti jaunesnysis Brazinskas. P. Brazinskas, priėjęs prie lėktuvo vado, įsakė sukti į Turkiją, į Stambulą. Georgijus Čachrakija pasipriešino, todėl buvo sunkiai sužeistas¹⁰. Sužeista lėktuvo įgula (liko nesužeistas tik antrasis pilotas S. Šavizdė) buvo priversta nusileisti Turkijos teritorijoje, Trabzono mieste.

Nusileidusį lėktuvą apsupo policininkai. Pasirodžius turkų kariškiui, į bagažo skyrių laužęsis keleivis pasisiūlė vertėjauti. Turkas, perskaitęs „Įsakymą“, grąžino jį ir paklausė, kieno tas lėktuvas. P. Brazinskas rusiškai atsakė: „Tai mano lėktuvas ir mano belais-

viai¹¹. Brazinskai buvo nuginkluoti ir išvesti. Netrukus jie paprašė politinio prieglobsčio. Lėktuvų užgrobimai dar 1963 m. buvo pasmerkti Tokijo konvencijoje, 1970 m. – Jungtinių Tautų Saugumo Taryboje. Brazinskai buvo įkalinti Trabzono kalėjime. Pagal Turkijos įstatymus jie buvo kaltinami stiuardės nužudymu, dviejų įgulos narių sužėdimu, keleiviams pavojingos situacijos sukūrimu, nelegaliu ginklų įvežimu ir įvažiavimu be vizų.

Sovietų Sąjungoje Brazinskų pabėgimo byla buvo perduota KGB. Kalėjime P. Brazinskas parašė naują biografiją, kurioje jau nebuvo užsimenama apie nukentėjimą nuo „buržuazinių nacionalistų“. Dabar jis teigė, kad už antikomunistinę veiklą 1947 m. su žmona buvo ištremtas į Sibirą, o tėvas nužudytas NKVD kareivių. 1955 m. jis vėl buvo suimtas už „antikomunistinę veiklą“, 1966 m. dėl „politinių priežasčių“ išsituokė su žmona ir, siekdamas išvengti čekistų persekiojimo, pakeitė pavardę. Jis rašė: Uzbekijoje „tęsiau antikomunistinę kovą kartu su vietiniais musulmonais ir deportuotais Krymo totoriais, buvau ryšininkas tarp Lietuvos ir Turkestano pasipriešinimo judėjimo bei antikomunistinio judėjimo Turkestane vienas iš koordinatorių“¹². Tuo metinėmis sąlygomis ši informacija negalėjo būti patikrinta.

Tokia biografija buvo reikalinga, kad Turkijos teismas priimtų tinkamą sprendimą. Jau 1970 m. spalio 16 d. Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK'o) pirmininkas Juozas Kęstutis Valiūnas pasiuntė telegramą Turkijos prezidentui su prašymu neperduoti Brazinskų Sovietų Sąjungai. VLIK'o vicepirmininkas Juozas Audėnas iš karto paskelbė, kad „Brazinskų žygdarbis tapo svarbiu tarptautiniu įvykiu didžiojoje laisvojo pasaulio ir sovietų kovoje“. Reikalavimą neperduoti Brazinskų Sovietų Sąjungai palaikė ne tik lietuvių organizacijos, bet ir Prancūzijoje veikianti Lat-

vių sąjunga, Pasaulio estų taryba, Amerikos latvių sąjunga, Prancūzijos piliečių ir žmogaus teisių gynimo lyga, Žmogaus teisių lyga Ženevoje, Pabėgėlių komisariatas, Tarpautinė teisininkų organizacija, dešimtys JAV Kongreso narių ir kt. Brazinskai per metus gavo daugiau kaip 2000 juos palaikančių laiškų ir telegramų. Ginti Brazinskus teisme ėmėsi patyręs advokatas, buvęs Turkijos teisingumo ministras C. Yardimci. Jis dar 1948 m. teisme atstovavo trims rumunų karininkams, kurie, nužudę lakūną, nuskraidino lėktuvą iš Rumunijos į Turkiją¹³.

Buvo siunčiami ir laiškai, kuriuose sovietinės Lietuvos gyventojai reikalavo perduoti Brazinskus Sovietų Sąjungai. Turkijos pasiuntinybė Maskvoje gavo daugybę laiškų: Lietuvos dvasininkų vardu tokį laišką nusiuntė Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios kunigas P. Kučinskas, Lietuvos mokslininkų vardu – akademikai Paulius Slavėnas, Adolfas Jucys ir kt. Pasirūpinta, kad sovietinės Lietuvos spaudoje būtų paskelbti Vilniaus valstybinio universiteto Teisės fakulteto dekanas Prano Kūrio, Aukščiausiojo Teismo nario Laimanto Misiūno, APN korespondento Algimanto Čekuolio, Juridinės komisijos pirmininko V. Deksnio, Vievio gyventojų, stiuardesių, darbininkų, reemigrantų, studentų ir įmonių direktorių pareiškimai.

Trabzono apygardos teismas suteikė Brazinskams politinį statusą¹⁴, bet, spaudžiant Sovietų Sąjungai, 1972 m. Turkijos Aukščiausiasis Teismas šį sprendimą panaikino. Iš viso dvidešimt keturis kartus įvairaus lygio Turkijos teismai sprendė Brazinskų likimą ir niekaip negalėjo išspręsti. Tuo tarpu VLIK'as (per kelerius metus bylos sprendimui išleidęs daugiau kaip 20 tūkst. dolerių), Bendrasis Amerikos lietuvių šalpos fondas (BALF'as), siuntęs nedideles lėšas ir spaudą tiesiogiai Brazinskams, toliau mėgino daryti spaudimą Turkijos ir JAV vyriausybėms, kad pabėgę lietuviai nebūtų grąžinti į SSRS. Byla iš esmės tapo politi-

ne, joje buvo keliamas ir Lietuvos suverenumo bei okupacijos klausimas.

1973 m. aštuoniolikmetis Algirdas Brazinskas-Baltas išleido eilėraščių knygelę „Už mylimą Baltiją“, už kurią Algirdas Gustaitis pasiūlė jauną poetą priimti į Rašytojų sąjungą. Tai iš karto krito į akis KGB. Pats A. Gustaitis tapo sekimo objektu. Tam panaudotas Lietuvoje gyvenęs ir su juo susirašinęs agentas Gečas, 1965 m. užverbuotas sekti A. Gustaičio pažįstamą prof. Tada Ivanauską.

1974 m. gegužės 21 d. Turkijos Respublikos 50-mečio proga Brazinskai buvo paleisti iš kalėjimo¹⁵. Tuomet jie įsikūrė Jozgato pabėgėlių stovykloje 300 km nuo Ankaros. Plk. O. Kalugino (būsimasis KGB generolas, atskleidęs daugelį slaptų operacijų) vadovaujama K tarnyba nedelsdama paprašė Lietuvos SSR KGB Užsienio žvalgybos skyriaus pasinaudoti visomis savo galimybėmis ir sužinoti tiksliai Brazinskių galimų kelionių Turkijoje, Europoje ir JAV maršrutus. Visai galimas daiktas, kad O. Kalugino vadovaujama tarnyba rengėsi Brazinskus pagrobti¹⁶.

1976 m. birželio 23 d. Brazinskai slapta atvyko į JAV pasiuntinybę Turkijoje (pasak jų pačių, Turkija ketino juos perduoti Sovietų Sąjungai)¹⁷, tačiau pasiuntinys atsisakė duoti vizas įvažiuoti į JAV. Protestuodamas P. Brazinskas ambasadoje mėgino persipjauti venas, bet sutrukdė ambasadorių saugojęs jūrų pėstininkas.

Slapta vyko derybos tarp Turkijos ir JAV vyriausybių. JAV valstybės departamentas gavo Turkijos valdžios garantijas, kad Brazinskai nebus perduoti SSRS. Į derybas nuo pat pirmųjų dienų aktyviai įsitraukė ir tuometinė BALF'o pirmininkė Marija Rudienė. Brazinskai vėl buvo perduoti Turkijos valdžiai, kuri juos laikė ir saugojo Stambulo ligoninėje. 1976 m. liepos 11 d. M. Rudienė vis dėlto jau turėjo dokumentus, leidžiančius Brazinskams išvykti iš Turkijos. Tai buvo Venesueloje gyvenančių lenkų ben-

druomenės pirmininko Felikso Zubro ir Demokratijos gynimo komiteto pirmininko žurnalisto Felikso Martineso Suarezo pastangomis gauta Venesuelos viza¹⁸.

Visa kelionė, kaip ir Brazinskių pabėgimas iš pabėgėlių stovyklos, buvo slepiama. M. Rudienė gana gerai įsivaizdavo jų padėtį: „Šiandien beveik visas pasaulis yra nusistatęs prieš juos dėl nelaimingų įvykių. Tarptautinės teisės jų neapsaugoja, jų neapgins ir nelaimėje neišgelbės, o įvairių kraštų vyriausybės atsisako juos įsileisti. Tolesnis viešas kalbėjimas ar rašymas, ieškant sensacijų, gali atnešti jiems pražūtį“¹⁹.

Tris savaites praleidę Romoje (čia tikriausiai buvo prisidėjusi ir Šv. Kazimiero kolegija²⁰), trumpai paviešėję Venesueloje (nuo rugpjūčio 5 d., kur juos globojo kunigai), pagaliau rugpjūčio 24 d. Brazinskai skrisdami į Kanadą išlipo ir pasiliko Niujorke. Kaip pasakojo patys Brazinskai, jie pasiklydo Niujorko oro uoste ir nusprendė nuvykti į Lietuvos konsulatą. Čia jie susitiko S. Kudirką²¹. Pasakui A. Brazinskas nuvyko pas lietuvių mokyklos mokytoją dvidešimtmetę Bernadetą Miliauskaitę, su kuria iki tol trejus metus susirašinėjo, ir rugsėjo 2 d. su ja susituokė.

Dėl nelegalaus atvykimo į šalį JAV imigracijos ir natūralizacijos tarnyba vieną po kito sulaikė abu Brazinskus ir įkalino Bostono kalėjime. Rugsėjo 19 d. už VLIK'o pirmininko J. K. Valiūno pasiūlytą užstatą – 5000 dolerių už kiekvieną – Brazinskai buvo paleisti. J. K. Valiūno namuose sukvies-toje spaudos konferencijoje P. Brazinskas pagarsino savo naująją biografiją ir kelionės į Ameriką detales, o A. Brazinskas paskelbė, kad „Lietuva bus išvaduota politinėmis, o ne kultūrinėmis priemonėmis“. Pagaliau Brazinskai vėl paprašė materialinės pagalbos. Lietuvių išeivijos organizacijos labai stengėsi juos paremti. Jau per pirmąją jų spaudos konferenciją „Laisvės žiburio“ direktorius Romas Kezys įteikė 335 dolerius²². Amerikos lietuvių taryba (ALT) krei-

pėsi į JAV prezidentą Georgą Fordą su prašymu suteikti Brazinskams politinių pabėgėlių statusą. Palaikant šį prašymą buvo pasiųsta šimtai pavienių telegramų. G. Fordo administracija pažadėjo neišsiųsti Brazinskių į Sovietų Sąjungą, su kuria net nebuvo pasirašyta sutartis dėl ekstradicijos.

Brazinskių byla buvo KGB pirmosios vyriausiosios valdybos S valdybos 8-ojo skyriaus žinioje. Lietuvoje vykdomus veiksmus turėjo koordinuoti ir jiems vadovauti LSSR KGB Užsienio žvalgybos skyrius. Jame buvo pradėta byla „Piratai“. Po 1970 m. spalio 15 d. nedelsiant buvo surinkti duomenys apie Brazinskių giminaičius ir jų aplinką, ištardytos žmonos, vaikai, giminės. Jie nebuvo paliekami ramybėje. Ne vieną iš jų mėginta verbuoti tikintis, kad anksčiau ar vėliau Brazinskai bandys užmegzti ryšius su Lietuvoje likusiais giminaičiais, o kai šie mėgins išvykti į JAV, padės nustatyti tikrąją jų gyvenamąją vietą²³.

Labiausiai nukentėjo Kokande likusi P. Brazinsko žmona A. Koreivo: ji buvo suimta, 1971 m. vasario mėn. už „spekuliaciją“ nubausta laisvės atėmimu septyneriems metams ir įkalinta Taškento lageryje (vėliau – Ivanovo srityje).

1974 m. paleistiems iš kalėjimo Brazinskams sekti buvo numatyta panaudoti kelis KGB agentus: Arą („Moscow News“ korespondentas Niujorke, užverbuotas 1968 m.), Močiulį (SSRS konsulato Vašingtone darbuotojas, užverbuotas 1973 m.), Švarčą (gyvenęs VFR, užverbuotas 1957 m. ir 1959 m. išsiųstas į VFR), Sekretorių (rusų kalbos ir matematikos dėstytojas VFR, lietuvių bendruomenės Vokietijoje valdybos narys, užverbuotas 1968 m.), Posredniką (turizmo firmos Sidnėje savininkas, užverbuotas 1973 m.) ir kt. Brazinskams išvykus iš Turkijos, į JAV ir Kanadą pirmiausia buvo išsiųsta agentė Eugenija, „Tėviškės“ draugijos Laiškų skyriaus vedėja (užverbuota 1966 m.)²⁴.

KGB aktyviai rinko duomenis apie Brazinskių veiklą ir gyvenimą JAV „galimoms diplomatinėms arba kitoms priemonėms“. „Kitos priemonės“ – tai pirmiausia su Brazinskais bendravusių išeivijos veikėjų kompromitavimas ir aktyvios priemonės (pagrobimas ir pan.) pačių piratų (taip jie buvo vadinami KGB) atžvilgiu. Todėl pirmiausia rinkti duomenys apie slepiamą jų buvimo vietą. Pirmasis gautas adresas buvo 516 Charlton, Willow Springs, Chicago.

Kai 1981 m. Los Andželo teismas svarstė Brazinskių išsiuntimo iš JAV klausimą, buvo pasitelkta keletas JAV gyvenančių patikimų agentų. Tai buvo žurnalistai Vilnelė (užverbuota 1961 m., gyveno Niujorke), Šarūnas (užverbuotas 1971 m., gyveno Čikagoje) ir Blažys („Moscow News“ korespondentas, užverbuotas 1977 m.), Sovietų Sąjungos pasiuntinybės Vašingtone konsulinio skyriaus darbuotojas Vilnius (užverbuotas 1967 m.), Filadelfijos universiteto dėstytojas Omaras (užverbuotas 1967 m., universiteto fakulteto dekanas).

Brazinskių statuso arba deportavimo iš JAV (į Venesuelą) klausimas buvo sprendžiamas daugelį metų. Kalifornijoje apsigyvenęs A. Brazinskas 1977 m. vasarą paskelbė, kad abu susidegins, jeigu JAV prezidentas Jeimsas Carteris neužkirs kelio jų deportavimui. Jis pamėgino kitaip interpretuoti lėktuvo užgrobimo istoriją ir teigė, kad stiuardės buvo nušauta per susišaudymą su KGB agentais. Bet šiek tiek anksčiau jo tėvas buvo paskelbęs, kad į stiuardesę pataikė netyčia per susišaudymą su lėktuvo įgula. Tai buvo reakcija į J. Carterio administracijos atsakymą Brazinskių pagrobto lėktuvo įgulos nariams²⁵. Paaiškėjo, kad JAV neketina suteikti Brazinskams politinių pabėgėlių statuso ir jų veiksmus vertina kaip nepolitinius.

Tačiau jie ir toliau gyveno JAV (Kalifornijos valstijoje). Lietuviškų organizacijų parama jiems gerokai sumažėjo. KGB kasmet

sudarydavo vis naujus planus, kaip vien pačiu Brazinskių buvimo faktu kompromituoti lietuvių organizacijas. Svarbiausias tikslas – „Praną Brazinską kompromituoti, išvesti į SSRS teritoriją ir atiduoti į teisingumo rankas“. Tuo tarpu A. Brazinskas mėgino įsitvirtinti Los Andžele, nors žinios apie jo veiklą labai prieštaringos. Neaiški padėtis buvo beveik dešimt metų, kol KGB teko užsiimti kur kas rimtesniais reikalais pačioje Lietuvoje ir dėl geresnių santykių su JAV pamiršti Brazinskių istoriją. Paskutinį kartą Lietuvoje jų istorija prisiminta prieš dešimt metų. „Vilniaus laikraštis“ rašė: „Pranas Brazinskas gyvena Los Andžele, viename mažame, niūriame ir apytuščiame vieno kambario butelyje. Vienišas, su tautiečiais nebendrauja [...], pasirodė, kad jis gyvena neramiai, įsitempęs [...]“²⁶.

2000 m. liepos mėn. žurnale „Ekstra“ po dr. A. Anušausko straipsniu buvo ir redakcijos prieraišas, kad daugiau nei po mėnesį trukusių paieškų žurnalui pavyko aptikti Brazinskių pėdsakus JAV ir su jais susitikti. „Ekstra“ sužinojo, kad P. Brazinskas, ištiktas komos, šiuo metu merdi vienoje Los Andželo klinikoje, o jo sūnus A. Brazinskas niekam nežinomas blaškosi po Kaliforniją (atsakydamas į žurnale „Ekstra“ išspausdintą straipsnį, A. Brazinskas paršė atsišaukimą).

II. S. KUDIRKOS MĖGINIMAS PABĖGTI Į JUNGTINES AMERIKOS VALSTIJAS

1970 m. lapkričio 23 d. S. Kudirka per oficialų plaukiojančiosios bazės „Tarybų Lietuva“, kurioje jis dirbo radijo operatoriumi, ir JAV pakrantės apsaugos laivo „Vigilant“ susitikimą JAV teritoriniuose vandenyse slaptai susitarė su šio laivo įgulos nariu dėl politinio prieglobsčio suteikimo. Peršokęs į JAV laivą, S. Kudirka pasislėpė jo vidinėse

patalpose. Laivo „Tarybų Lietuva“ vadovybei pareikalavus grįžti, jis kategoriškai atsisakė tai daryti ir pareiškė pasiliksis JAV, kur kalbėsias antisovietinio turinio radijo laidose. JAV laivo vadovybei sutikus išduoti S. Kudirką, jis, nors ir priešinosi, buvo prievarta grąžintas į plaukiojančiąją bazę „Tarybų Lietuva“²⁷.

Kaip nurodyta baudžiamojoje byloje, S. Kudirka gimė 1930 m. balandžio 9 d. Šakių rajono Griškabūdžio kaime, lietuvis, kilęs iš mažžemių valstiečių, nepartinis, baigė 7 klases, vedęs, anksčiau neteistas. Iki suėmimo dirbo Klaipėdos refrižeratorių laivyno bazės radijo operatoriumi, gyveno Klaipėdoje²⁸.

S. Kudirkai dar paauglystėje teko susidurti su saugumo organais: patėvio broliui Vytui Šulskiui išėjus į mišką partizanauti, buvo reikalaujama išduoti partizanų buvimo vietas, šnipinėti klasės draugus. Prieš S. Kudirką buvo griebtasi fizinės prievartos, jis ne kartą smarkiai sumuštas. Ypač žiaurus buvo Griškabūdžio MGB vyr. leitenantas Kondratovas²⁹.

1949 m. palikęs tėviškę, S. Kudirka išvažiavo į Klaipėdą, norėdamas stoti į laivybės institutą. Jis buvo priimtas į „Tralfloto“ jūreivystės mokyklą. Jau tuomet S. Kudirkos galvoje ėmė bręsti mintis, kad reikia bėgti iš šios absurdo, melo ir prievartos sistemos³⁰. Bet tai padaryti nebuvo paprasta net ir patekus į tolimojo plaukiojimo laivą. Nors tais laikais nebuvo narkotikų kontrabandos, kiekvieną iš Klaipėdos išplaukiantį laivą kratydavo, net vandens rezervuarus geležiniais strypais badydavo. Vis dėlto 1951 m. trims jūreiviams (Lionginui Kublickui, Juozui Grišmanauskui ir Edmundui Paulauskui) pavyko pasprukti į Švediją³¹.

1952–1955 m. S. Kudirka atliko karinę tarnybą sovietinėje armijoje Sevastopolyje, tarnavo armijos statybos batalione. Sąlygos buvo sunkios: menkas maisto davinys, karštis ir alinantis darbas. Prieš jam pradedant

tarnybą Sevastopolyje buvo sprogęs karinis laivas – karo trofėjus iš Italijos. Žuvo daug jūreivių, tarp jų nemažai ir lietuvių. Tačiau viskas taip ir liko paslapyje³².

Grįžęs iš kariuomenės, S. Kudirka išsikojo teisę plaukioti už SSRS ribų. „1956 m. komunistinį pasaulį sudrebino Vengrijos revoliucija. O mano seneliai iš motinos pusės buvo gyvenę Amerikoje. Ir mama ten gimusi. Komunistai bet kurį turintį laisvės oro įkvėpusių artimųjų laikė potencialiu liaudies priešu, šnipu. Vos ne vos išzyčiau, kad leistų į jūrą, tačiau jūreivio paso man taip ir nedavė. O be jo išlipti į kitos valstybės krantą nebuvo galima. Mėtė mane iš laivo į laivą. Nors gyrė, kad esu pareigingas, darbštus jūreivis“³³.

Nuo tada dirbo laive radistu, radijo stotelę panaudodamas kaip langą į laisvąjį pasaulį. Prasidėjus 1968 m. Čekoslovakijos įvykiams, S. Kudirka klausydavo Goldbergo komentarų iš Londono radijo stoties BBC. „Nebegalėjau ilgiau kęsti viso to melo, ėmiau kalbėti „ką nereikia“ su kitais jūreiviais. Kaip sakoma, mane „užpelengavo“. Klaipėdos KPSS Revizijos komiteto pirmininkas Dutko tada mane mokė sovietinės logikos gudrybių: „Žinok, ką kalbėti, su kuo kalbėti, iki kokios ribos kalbėti ir kur kalbėti“. Tačiau man jau buvo iki soties viso to prisitaikėliškumo“³⁴.

Per tardymą S. Kudirka nurodė keletą savo poelgio priežasčių, viena iš jų – materialinės gyvenimo sąlygos. Nuo 1949 iki 1957 m. jis neturėjo buto, gyveno laivuose ir kitose vietose. Grįžęs iš kariuomenės nuo 1955 iki 1957 m. nuolatinės gyvenamosios vietos taip pat neturėjo. 1957 m. pradėjo lankyti radijo telegrafistų elektroradionavigatorių kursus, ir tada jam buvo paskirta gyvenamoji vieta bendrabutyje. 1959 m. S. Kudirka vedė, bet po vestuvių apie aštuonis mėnesius su žmona gyveno atskirai, nes neturėjo buto. Vėliau, pastačius naują bendrabutį, S. Kudirkos kambario draugai

paliko jam su žmona kambarį sename barako tipo bendrabutyje. S. Kudirka savo buitį nusakė taip: „Aš su žmona gyvenome viename 18 kvadratinį metrų ploto kambaryje. Virtuvė buvo tame pačiame kambaryje. Išskyrus elektros šviesą, jame daugiau jokių santechninių patogumų nebuvo“³⁵. 1960 m. gimė duktė Lolita, o 1966 m. – sūnus Evaldas. Visą šį laiką S. Kudirka stengėsi gauti butą, tačiau visos jo pastangos buvo bevaisės. Dėl to jis kaltino savo viršininkus ir esamą tvarką. Pagaliau 1970 m. jam buvo paskirtas butas, tačiau ir vėl iškiilo nenumatytos kliūtys – S. Kudirkos viršininkas Suroginas jam bandė sutrukdyti gauti orderį. Tik įsikišus aukštesniems viršininkams orderį pavyko gauti³⁶.

Antroji S. Kudirkos nurodyta priežastis buvo ta, kad jam nebuvo suteikta viza, leidžianti įplaukti į užsienio uostus. Neturėdamas tokios vizos, S. Kudirka turėjo materialinių nuostolių, nuolatos buvo kilnojamas iš vieno laivo į kitą. Dirbant laivuose, įplaukiančiuose į užsienio uostus, buvo galima daugiau užsidirbti, nes jūreiviai gaudavo vadinamuosius bonus, už kuriuos užsienio uostuose galėdavo įsigyti įvairių prekių. Kai kurie S. Kudirkos draugai ir bendradarbiai, turėję atitinkamas vizas, lankydavosi užsienio uostuose, pirkdavo ten įvairių daiktų, suvenyrų. Patekti į kurį nors užsienio uostą norėjo ir S. Kudirka. „Aš svajojau įsigyti VFR gamybos magnetofoną, nes labai mėgstu muziką, o taip pat dovanų savo šeimai bei artimiesiems. Tačiau man tokios vizos nedavė, ir aš labai dėl to pergyvenau, kad man reiškiamas toks nepasitikėjimas“³⁷. Slėgė ir vadovybės nepasitikėjimas juo.

„Kadangi pagal darbo stažą aš esu senas darbuotojas, skaičiau, kad su manimi elgiamasi neteisingai. Su tokiomis nuotaikomis aš išplaukiau į šį paskutinį reisą. Be jokių rimtų priežasčių mano viršininkas Suroginas neleido man plaukti plaukiojančia baze „Karinė šlovė“, kur aš anksčiau buvau dir-

bės ir įpratęs prie aparatūros ir kolektyvo. Jis mane pasiuntė į plaukiojančiąją bazę „Tarybų Lietuva“. Plaukdamas „Karine šlove“ aš būčiau daugiau uždirbęs, anksčiau sugrįžęs iš reiso bei pasigaminęs kai kuriuos daiktus savo butui. Plaukiojančioje bazėje „Tarybų Lietuva“ sąlygų pasigaminti tokius daiktus nebuvo“³⁸.

Be išvardytų priežasčių, S. Kudirka per apklausą teigė, kad jam nepatiko biurokratizmas, įstatymų nesilaikymas, darbo užmokesčio sistema, butų klausimo sprendimas, miesto transportas ir kiti vietinių valdžios organų ir gamybinių organizacijų darbo nesklandumai.

Dėl visų šių priežasčių tik didėjo S. Kudirkos nepasitenkinimas. Būdamas karšto būdo ir ne visada susivaldantis, jis nusprendė, pasitaikius tinkamai progai, pagąsdinti, atsikeršyti savo vadovams, kartu jiems įrodyti, kad yra patikimas ir be reikalo jam nesuteikiama viza, leidžianti lankytis užsienio šalių uostuose.

S. Kudirka atvirai reikšdavo nepasitenkinimą komunistų partijos ir vyriausybės politika kritikuodamas jos klaidas, trūkumus, dėl to su juo kalbėjosi KGB Klaipėdos miesto skyriaus darbuotojas, kuris įspėjo „nutraukti panašaus pobūdžio pasisakymus“³⁹.

Būdamas reisuose, S. Kudirka dažnai klausydavosi užsienio radijo stočių BBC, „Amerikos balsas“, Vakarų Vokietijos radijo stoties „Laisvė“ antisovietinio turinio laidų. Jose kartais būdavo komentuojami sovietinių ir liaudies demokratinių šalių piliečių pabėgimai į kapitalistines šalis. Per apklausą S. Kudirka prisipažino, kad jį domino, kodėl šie asmenys bėga į užsienį. Viską, ką sužinodavo apie pabėgimus, jis užsirašydavo, t. y. vedė savotišką statistiką: kiek asmenų iš kokių šalių ir koku būdu pabėgo į užsienį⁴⁰. Čia buvo paminėti atvejai, kai į užsienį pabėgo čekų lakūnas ir lenkų turistai, užsienyje pasiliko Leningrado baleto trupės nariai, Izraelio valstybė neleido Lenkijos

Liaudies Respublikos piliečiams išvažiuoti į užsienį. Be šių duomenų, dar buvo surašytos pastabos iš užsienio radijo laidų apie Staliną, jo dukterį Svetlaną Alilujevą, Aleksandrą Solženicyną, Andrejų Sacharovą, generolą Grigorenką ir t. t.⁴¹

Įdomesnes mintis S. Kudirka užsirašydavo atskiruose popieriaus lapeliuose, vėliau ėmė jas rašyti į kanceliarinės knygos formato sąsiuvinį ir storą 96 lapų mokyklinį sąsiuvinį. Be šių dviejų sąsiuvinių, S. Kudirka buvo sukaupęs daug įvairaus formato palaidų popieriaus lapelių, kuriuose, be kitokių pastabų bei užrašų, buvo pasižymėjęs ir įvairius duomenis iš užsienio radijo stočių antisovietinio turinio laidų. Viename iš tokių lapelių buvo užrašyta A. Sacharovo pareiškimo dalis, duomenys apie sovietinius raketinio ginklo specialistus Egipte, SSRS raketinių įrenginių skaičius ir išlaidos modernių balistinių raketų gamybai, sovietinių karo laivų, tarp jų ir povandeninių, besibazuojančių Viduržemio jūroje, skaičius, taip pat duomenys apie tai, kad daugelyje Egipto, Irako ir Sirijos aerodromų bazuojasi sovietiniai karo lėktuvai, kai kurių užsienio radijo sovietinių laidų stočių perdavimų dažniai ir laikas⁴². Visus šiuos duomenis S. Kudirka susirašė klausydamasis BBC radijo pranešimų.

Tokių minčių ir nuotaikų apniktas S. Kudirka išplaukė į paskutinį savo reisą. Klaipėdos refrižeratorių laivyno plaukiojančioji bazė „Tarybų Lietuva“ 1970 m. lapkričio mėn. iš Klaipėdos uosto išplaukė į Šiaurės Atlanto vandenyną. Užduotis – paimti sužvejotą žuvį. Praėjus maždaug 3–4 paroms po išvykimo iš Klaipėdos laivo „Tarybų Lietuva“ vadovybė gavo pranešimą, kad laive numatomas JAV ir SSRS žvejybinių organizacijų vadovų susitikimas. Radiogramoje, kurią priėmė S. Kudirka, buvo nurodyta ir susitikimo data – lapkričio 21 ar 22 d. Vėliau laivo vadovybė patikslino susitikimo vietą ir laiką. Dar prieš susitikimą į laivą „Tarybų

Lietuva“ atvyko sovietinė delegacija⁴³. Susitikimas turėjo įvykti lapkričio 23 d. JAV teritoriniuose vandenyse (prie Martos Vynuogyno salos Masačusetso valstijoje) netoli Bostono miesto, apie 5 km nuo JAV krantų. Maždaug 10–11 val. vietos laiku prie laivo „Tarybų Lietuva“ priplaukė ir prie dešiniojo borto prisišvartavo JAV pakrantės apsaugos laivas „Vigilant“. Amerikiečių delegacija specialiu tinklu buvo perkelta į laivą „Tarybų Lietuva“. Tuo tarpu lietuviai ir amerikiečiai jūreiviai, stovėdami prie borto, sveikino vieni kitus, keitėsi cigaretėmis, suvenyrais, žurnalais. S. Kudirka rankos mostu pasveikino vieną JAV jūreivį (tai buvo šturmanas).

S. Kudirka jau anksčiau buvo galvojęs apie tokią galimybę, kuri leistų jam įrodyti savo ištikimybę tėvynei, tad nusprendė pasinaudoti proga. Apie 12 ar 13 val. savo kabinete, niekam nematant, jis ranka parašė raštelį anglų kalba: „Brangus drauge, prašau Jūsų politinio prieglobsčio. Jeigu galima, prašau duoti man signalą. Simas. Aš pereisiu ant Jūsų borto, kai Jūsų delegacija bus Jūsų laive“⁴⁴. Sulankstyta raštelį pakišo po celofaniniu cigarečių „Jūratė“ pakelio apdangalu. Atkreipęs vieno JAV jūreivio dėmesį, S. Kudirka numetė jam pakelį. Amerikietis jūreivis pasirodė praėjus maždaug pusvalandžiui ir gestu davė ženklą, kad S. Kudirkos prašymas patenkinamas. Apie 17–18 val. vietos laiku amerikiečių delegacija sugrįžo į savo laivą. Įsitikinęs, kad ant JAV laivo denio yra amerikiečių jūreivis, kuriam buvo perdavęs raštelį, S. Kudirka peršoko iš laivo „Tarybų Lietuva“ į JAV pakrantės apsaugos katerį „Vigilant“. Jis iš karto buvo nuvestas į vidines patalpas. Po kelių minučių ten atėjęs kitas jūreivis atnešė dvi gelbėjimosi liemenes: viena buvo pripučiama, kita iš specialios medžiagos. S. Kudirka buvo aprengtas antrąja liemene. Vienas iš amerikiečių jam pasakė, kad jis negalės pasilikti jų laive, tačiau priežasties S. Kudirka

nesuprato, nes, kaip per apklausą prisipažino, prastai mokėjo anglų kalbą⁴⁵.

Amerikietis jūreivis, padėjęs S. Kudirkai apsivilkti gelbėjimosi liemenę, paaiškino, kad reikės lėtai, apie 15 minučių, plaukti tolyn nuo „Vigilant“ borto, o paskui jį paims kitas amerikiečių laivas. Išgirdęs tokius amerikiečių pasiūlymus, S. Kudirka ėmė aiškinti atsisakęs savo sumanymo, nes norįs grįžti į namus, o visas šis žygis buvo reikalingas tik tam, kad savo vadovybei įrodytų lojalumą tėvynei⁴⁶. Amerikiečių jūreiviai nesuprato tokio S. Kudirkos elgesio motyvų. Po kelių minučių pasirodė sovietinės ekspedicijos viršininkas Ivanas Burkalis, pirmasis laivo „Tarybų Lietuva“ kapitono padėjėjas Emilis Gružauskas, anglų kalbos mokytojas vertėjas. Jie ėmė įkalbinėti S. Kudirką grįžti į savo laivą. „Aš jiems sakiau, kad esu daug kartų apgautas, nesurandu niekur tiesos, kad mano šeima nesirūpintų, kad aš 18 metų laukiau buto, kad palengvintų žvejams sąlygas, kad man nėra skirtumo, kur valyti tualetus“⁴⁷. S. Kudirkai nesutikus sugrįžti, I. Burkalis ir su juo buvęs asmenys grįžo į laivą „Tarybų Lietuva“. Po šio pokalbio S. Kudirka pamėgino pats grįžti į savo laivą, tačiau jo bortas buvo aukštesnis nei JAV pakrantės apsaugos katerio. Grįžęs į vidines laivo patalpas S. Kudirka sutiko amerikiečių laivo kapitoną Ralphą E. Eustą su vertėju. Sovietinio katerio kapitonas laivo „Vigilant“ kapitonui buvo pranešęs, kad prieš peršokdamas į amerikiečių laivą S. Kudirka iš laivo pagrobė daug pinigų ir sudaužė radijo aparatūrą⁴⁸. Laivo „Tarybų Lietuva“ kapitonas Popovas savo pranešime teigė, kad S. Kudirka įsibrovė į jo kabiną, atidarė seifą, pagrobė 3000 rb ir peršoko į JAV pakrantės apsaugos katerį. Kapitonas Popovas prašė apieškoti S. Kudirką ir grąžinti jį, bet to, pareiškė ir jūrinį protestą⁴⁹. S. Kudirka JAV laivo kapitonui aiškino norėjęs tik įrodyti savo ištikimybę, tačiau padėčiai taip pasikeitus dabar bijąs grįžti į savo laivą. Lai-

vo „Vigilant“ kapitonas S. Kudirkai aiškino, kad vykstant oficialiam susitikimui jis negali šiame laive suteikti politinio prieglobsčio, ir pasiūlė grįžti į savo laivą arba šokti į jūrą ir plaukti į kitą JAV laivą⁵⁰. Kapitonui nuėjus, vertėjas taip pat pasiūlė šokti per bortą. S. Kudirka atsisakė ir užlipo ant denio, kur pamatė būrelį jūreivių iš laivo „Tarybų Lietuva“, atėjusių jo pasiimti. S. Kudirka greitai grįžo į vidines laivo patalpas, tačiau sovietiniai jūreiviai nusekė iš paskos. Matydamas, kad jie įpykę, S. Kudirka mėgino pasiduoti. Per apklausą jis taip pasakojo apie tolesnius įvykius: „Jie bandė mane surišti, tačiau aš ištrūkiau ir puoliau bėgti žemyn. Jie mane sučiupo, tempė žemyn ant pagrindinio denio. Čia man vėl pavyko ištrukti. Aš puoliau prie borto. Maniau koku nors būdu iššokęs užsikabinti už savo laivo. Tačiau mane vėl sulaikė. Tada įsimaišė amerikiečių kažkoks jūreivis ir kažkokiu būdu mus išskyrė. Aš pasijutau laisvas. Truputį palaukęs aš puoliau prie amerikiečių laivo dešiniojo borto. Aš norėjau šokti į jūrą. Kadangi aš buvau labai susijaudinęs, be to, visa tai vyko labai greitai, apie tai, ką daryčiau iššokęs į jūrą, negalvojau. Čia aš, peršokęs relingą, stabtelėjau. Prie manęs priėjo amerikiečių jūreivis ir uždėjo ranką ant mano rankos. Tuo laiku priėjo ir mūsų jūreivių grupė. Tada aš peršokau per relingą atgal ir beveik nesipriešindamas nuėjau kartu su mūsų jūreiviais. Tuo laiku amerikiečių laivas staiga atsišvartavo ir nuplaukė nuo mūsų laivo. Amerikiečių jūreiviai mus patalpino į kažkokią patalpą. Praėjus kuriam laikui mane tarybiniai jūreiviai surišo, įdėjo į valtį ir amerikiečių komanda nugabeno mus į „Tarybų Lietuvą““⁵¹.

Peršokęs į amerikiečių laivą S. Kudirka su savimi turėjo užrašų knygutę, standartinio dydžio popieriaus lapą su vokiečių kalbos žodžiais ir du plunksnakočius. Užrašų knygutėje buvo surašyti duomenys apie už-

sienio jūreivių bei radijo darbuotojų atlyginimus, taip pat joje buvo nubraižytos trys schemos: vadinamoji Zunierio schema Morzės abėcėlei mokytis, schema, kaip įjungti dienos šviesos lempą, ir dar viena schema. Be kitų užrašų, buvo duomenų apie JAV kosminių tyrimų „Apolono“ programos įgyvendinimo išlaidas, japonų statomo laivo kainą, komandos sudėtį ir t. t., taip pat keletas frazių iš A. Solženicyno laiško SSRS rašytojų sąjungai. Buvo ir kelios frazės („Urve gimęs žmogus negali suvokti, kas yra laisvė“, „Žmogus, alkęs visą gyvenimą, niekada negali pasisotinti“, „Mirti už laisvę yra verta rizikuoti“) iš B. Pruso knygos „Lėlė“, M. Robespjerro žodžiai, išspausdinti „Naujųjų amžių istorijos“ vadovėlyje, ir iš BBC radijo laidų⁵². Buvo šioje knygutėje ir daugiau duomenų, tačiau jie nesudarė valstybės ar karinės paslapties ir nebuvo antisovietinio turinio. Per incidentą amerikiečių laive ši užrašų knygutė dingo⁵³.

1. „Amerikos balso“ pranešimai apie incidentą su S. Kudirka. Sugrąžinus S. Kudirką į laivą „Tarybų Lietuva“, Jungtinėse Amerikos Valstijose kilo masinis nepasitenkinimas ir pasipiktinimas amerikiečių pareigūnų veiksmais. Televizijos stotys transliavo specialias programas, o kai kurios radijo stotys savo pranešimus kartojo kas valandą.

Vienas pirmųjų pranešimų apie incidentą nuskambėjo „Amerikos balso“ bangomis. 1970 m. lapkričio 25 d., praėjus kelioms dienoms po to, kai S. Kudirka peršoko į laivą „Vigilant“, buvo perduota pirmoji trumpa žinutė⁵⁴. Laukiant oficialių JAV institucijų pareiškimų dėl incidento, radijo pranešimuose buvo pateikiama vis daugiau informacijos. Lapkričio 29 d. „Amerikos balso“ laidoje pranešta, kad Baltijos tautų kilmės amerikiečiai surengė demonstraciją, protestuodami prieš JAV pareigūnų atsisakymą

suteikti politinę globą jos pasiprašiusiam lietuviui jūrininkui. Protesto demonstracijos vyko Bostone, Filadelfijoje, Klivlende, Niu-jorke, Čikagoje. Pranešime remiantis dienraščiu „New York Times“ buvo teigiama, kad „sovietų jūrininkai sumušė jūrininką Simą iki sąmonės netekimo, prieš sugrąžindami jį į savo laivą. Valstybės departamento atstovas pareiškė, kad jeigu Valstybės departamentas būtų sužinojęs apie minėtą įvykį laiku, jis galbūt būtų paprašęs pakrančių sargybą kitaip pasielgti⁵⁵“.

Jau 1970 m. gruodžio 1 d. „Amerikos balsas“ citavo Baltųjų rūmų sekretoriaus spaudos reikalams pranešimą, kuriame teigiama, kad JAV prezidentas Richardas Nixonas, praėjus kelioms dienoms po incidento apie jį sužinojęs iš straipsnių spaudoje, buvo susirūpinęs dviem aspektais. Pirma, kad JAV nusižengė savo tradicijai suteikti politinę globą tiems, kurie jos siekia, o antra, prezidentas manė, kad Baltieji rūmai apie šį įvykį turėjo būti informuoti „specialiu keliu“. Kai kuriais pranešimais, laivo „Vigilant“ kapitonas prašė Valstybės departamento nurodymų, kaip pasielgti. Per kelias valandas jų nesulaukęs, leido laivo „Tarybų Lietuva“ įgulos nariams suimti pabėgėlį ir susigrąžinti į savo laivą. Valstybės departamentas pareiškė apgailestaujęs dėl šio įvykio ir pažymėjo, kad viskas būtų susiklostę visiškai kitaip, jeigu Valstybės departamentas būtų buvęs informuotas. Šis Valstybės departamento pareiškimas buvo padarytas po to, kai prezidentas R. Nixonas per savo patarėją valstybės reikalams Henry A. Kissingerį paprašė Valstybės departamentą ir Susisiekimo ministeriją ištirti incidentą⁵⁶.

Tęsiant tyrimą išsiaiškinta, kad sprendimą grąžinti S. Kudirką priėmė JAV pakrančių apsaugos pirmojo rajono vadas kontradmirolas Williamas B. Ellisas. Laivo „Vigilant“ kapitonas R. Eustisas, susisiekęs su savo tiesioginiu viršininku W. B. Ellisu Bostone, gavo įsakymą S. Kudirką rusų reika-

lavimu grąžinti į laivą⁵⁷. Amerikos pakrančių sargybos vadovybė pradėjo tyrimą siekdama išsiaiškinti, ar esama pagrindo iškelti bylą kai kuriems karininkams. Iki tyrimo pabaigos trys kariškiai – kontradmirolas, kapitonas ir pakrantės apsaugos katerio viršininkas – laikinai atleisti iš pareigų.

Daugiau paaiškėjus, kas įvyko laive „Vigilant“, per visą kraštą nusirito didžiulė pasipiktinimo banga – Kongrese, spaudoje, per radiją ir televiziją. Demonstracijos persimetė ir į kitus didmiesčius, Čikagą, Niu-jorką bei kt. Daugelio Čikagos ir kitų miestų organizacijų pareigūnai siuntė telegramas prezidentui R. Nixonui, o Lietuvos atstovas Vašingtone Juozas Kajeckas „padarė žygių Valstybės departamente“. Amerikos lietuvių organizacijų vadovybė gruodžio 6-ąją paskelbė tautinio gedulo diena. Į valstybės sekretorių kreipėsi ir Jungtinių Tautų įgaliotinis pabėgėlių reikalams. Pranešant šalies žinias S. Kudirkos tragedijai buvo skiriama itin daug dėmesio. Čikagoje vyko naujos protesto demonstracijos, apie kurių tikslus „Amerikos balso“ korespondentui demonstravusio jaunimo atstovai Audronė Paviečiūtė ir Rimas Šarka pasakė: „Mes norime, kad toks įvykis daugiau neatsitiktų“⁵⁸.

JAV prezidentas šį įvykį pavadino didžiai sukrečiančiu incidentu ir įpareigojo Valstybės departamentą atlikti papildomus tyrimus. R. Nixonas pavedė iš naujo apsvastyti veikiančius nuostatus dėl pabėgėlių ir paskelbė laikinas gaires visoms valstybės įstaigoms, susijusioms su pabėgėliais. Gairės pabrėžė seną Amerikos tradiciją suteikti politinę globą jos prašantiems svetimšaliams. Prezidento instrukcijoje nurodyta, kad nuo šiol apie kiekvieną atvejį, susijusį su pabėgėliais, turi būti skubiai pranešama Valstybės departamentui ir kitoms įstaigoms, kurioms tie reikalai rūpi, neaplenkiant ir Baltųjų rūmų. Atsakydamas į Vašingtone esančios Maskvos ambasados priekaištą, kad JAV šia byla siekia propagandi-

nių tikslų, prezidento sekretorius spaudos reikalams pareiškė: „Yra gerai žinoma, tą spauda ir oficialūs pranešimai nurodo, kad jūreivis ieškojo globos Amerikos pakrančių sargybos skuteryje ir kad sovietų jūreiviai, kuriems buvo leista į tą skuterį įlipti, sugrąžino tą jūreivį į sovietų laivą, panaudodami smurtą“. „Amerikos balso“ korespondentai iš Valstybės departamento dar pranešė, kad Valstybės departamento pareigūnas Richardas Deivis išsikvietė SSRS ambasadoriaus pavaduotoją Julijų Varencovą ir jam pareiškė apgailestaujęs, kad grąžinant jūrininką buvo panaudotas smurtas. Visą laiką apie incidentą, kilusį dėl lietuvių jūrininko, „Amerikos balsas“ pranešinėjo įvairiomis kalbomis⁵⁹.

„Amerikos balso“ pranešime pažymima, kad JAV gyvena daugiau kaip milijonas politinių pabėgėlių, gavusių prieglobstį. Vyriausybė užtikrina, kad JAV nėra pakeitusios savo politikos pabėgėlių atžvilgiu. Valstybės departamentas ir Susisiekimo ministerija pabrėžė, kad politinio prieglobsčio siekiantis asmuo tol, kol aiškinamasi, negali būti grąžinamas svetimon žinion. Valstybės departamento SSRS reikalų skyriaus valdininkas pakrančių sargybą įspėjo, kad SSRS ne kartą yra surežisavusi netikrus pabėgimus, siekdama nemalonumų JAV. Bet vis dar neaišku, kodėl laivo „Tarybų Lietuva“ jūrininkai buvo įsileisti ant amerikiečių laivo denio, kur jie sumušė S. Kudirką ir jėga nusivilko jį atgal. Bostone pakrantės apsaugos tarnyba vykdė tarnybinį patikrinimą, kuris galėjo baigtis teismo procesu⁶⁰. Atstovų rūmų užsienio reikalų pakomitečio posėdyje pasekretorio pavaduotojas pareiškė labai apgailestaujęs dėl šio incidento ir pabrėžė, kad tradicinė Amerikos politika dėl politinių pabėgėlių nėra pasikeitusi. Jis sakė, jog yra imtasi priemonių užtikrinti, kad nieko panašaus neatsitiktų. Be to, sakė jis, nebuvęs pakankamo sutarimo tarp pakrančių ap-

saugos tarnybos ir Valstybės departamento dėl pabėgėlių. Pasekretorio pavaduotojas pabrėžė, jog Valstybės departamentas būgštavo dėl galimos provokacijos – netikro pabėgimo, tačiau pažymėjo, kad pakrantės apsaugos tarnybos nutarimas grąžinti lietuvių jūrininką sovietams prieštarauja Amerikos politikai ir praktikai. Vėliau pareigūnas reporteriams pasakė, kad geriausia paslauga, kurią spauda galėtų padaryti, būtų atkreipti pasaulio dėmesį į mėginusio pabėgti lietuvių likimą⁶¹.

„Amerikos balsas“ ne tik nušviesdavo įvykių eigą, bet ir pateikdavo JAV lietuvių bendruomenės atstovų nuomonę. Vienoje laidoje buvo pateiktas interviu su naujuoju ALT pirmininku Kaziu Bobeliu ir buvusiu pirmininku Eugenijumi Bartkumi.

Viename iš paskutinių pranešimų apie S. Kudirką „Amerikos balsas“ pranešė, kad kontradmirolas W. B. Ellisas ir kapitonas Fletcheris W. Brownas, atsakingi už S. Kudirkos perdavimą atgal į laivą „Tarybų Lietuva“, savo noru pasiprašė išleidžiami į atsargą. Komisija siūlė admirolą ir kapitoną patraukti atsakomybėn, tačiau susisiekimo ministras, kuriam priklauso pakrantės apsaugos reikalai, nutarė patenkinti jų prašymą ir išleisti į atsargą⁶².

2. Oficialiosios JAV ir lietuvių emigracijos spaudos reakcija į incidentą su S. Kudirka. JAV laikraščiai „Chicago Tribune“, „Chicago Daily News“, „The New York Times“, „The Washington Post“, „The Evening Star“, „The Washington News“ ir kiti pirmuose puslapiuose spausdino ilgus straipsnius apie nepateisinamą JAV pareigūnų elgesį, nupasakojo visą įvykio eigą, nuolatos skelbė įvairią informaciją, susijusią su lapkričio 23 d. incidentu. Laikraščiai spausdino ne tik vedamuosius ir savo komentatorių straipsnius, bet ir skaitytojų laiškus. „The Washington News“ 1970 m. gru-

džio 1 d. įdėjo net tris ilgus straipsnius. Pusę puslapio užėmė Johno Herlingo straipsnis „The Cry of Simas. The Boat was silent. Shame was their passenger“. „The Washington Post“ gruodžio 2 d. Smitho Hepstone'o straipsnyje „Simas and the Yellow – tailed Folder Caper“ rašoma: „Simas buvo jo vardas, ir kiekviena Amerikos vėliava turėtų būti ligi pusės stiebo nuleista, kad bent daliai atsilygintų už padarytą skriaudą jam ir šio krašto idealams, leidžiant šešiams budeliams ateiti į Amerikos laivą, sumušti politinių pabėgėlių ligi suglebimo ir išvilkti jį nežinomam likimui“. Straipsnio autorius rašo, jog pakrantės apsaugos tarnybai, matyt, labiau rūpėjo geltonuodegės plekšnės negu žmogaus gyvybė, o toks jų sprendimas dvokia kaip sušvinkusi žuvis⁶³.

1970 m. gruodžio 2 d. „The New York Times“ straipsnyje „Rytų agentūros tyli“ rašė, kad SSRS ir Rytų Europos spaudos agentūros nė vienu žodžiu neužsiminė apie S. Kudirkos mėginimą pabėgti. Tokios ignoravimo taktikos jos daugiausia laikosi pabėgimų į Vakarus atžvilgiu. Amerikos komentarami ir pranešimais apie įvykį buvo skelbiami norint klausytojus įtikinti, kad atsisakymas suteikti prieglobstį yra, kaip pareiškė vienas oficialus asmuo, „nukrypimas nuo teisingo kelio“⁶⁴. Kitame straipsnyje „Prieglobsčio teisė“ cituojami tokie Baltųjų rūmų sekretorius spaudos reikalams Ronaldo Zieglerio žodžiai apie sprendimą grąžinti S. Kudirką į laivą „Tarybų Lietuva“: „Čia, aišku, buvo priimtas klaidingas sprendimas. Tai buvo daugiau negu klaidingas sprendimas, daugiau negu individuali tragedija. Tai jau buvo tikras Ženevos Konvencijos dėl pabėgėlių, kurios iniciatorė yra ši šalis, 33 straipsnio pažeidimas“⁶⁵.

„The Washington Post“ 1970 m. gruodžio 3 d. vedamajame straipsnyje „Simas“ pažymėjo, kad „būtų politiniai ir moraliniai gerai, jei prezidentas tiesiogiai interventuo-

tų Sovietų Sąjungą dėl dviveidiškumo, išgalvojant kriminalinius kaltinimus jūreiviui, kad tuo užkirstų jo pabėgimą“⁶⁶.

1970 m. gruodžio 14 d. laikraštyje „U. S. News and World Report“ išspausdintame straipsnyje „Tarybinis jūreivis ieškojo Jungtinėse Valstijose prieglobsčio, bet nerado“ buvo rašoma, kad Jungtinių Tautų vadovai apkaltino JAV laužant tarptautines sutartis dėl politinių kalinių globos. Jungtinių Tautų sutartys dėl pabėgėlių, kurias pasirašė JAV, bet kurių nepasirašė SSRS, taip apibrėžia pabėgėlius (emigrantus): „Kiekvienas asmuo, kuris pagrįstai bijo, kad bus persekiojamas dėl rasės, religijos, tautybės, priklausymo kokiai socialinei grupei ar dėl politinių pažiūrų, yra už savo šalies ribų ir negali ar dėl tokios baimės nenori naudotis tos šalies globa“. Taip pat išaiškintos šalies, kuri yra pasirašiusi sutartį dėl pabėgėlių, pareigos: „Nė viena sutartį pasirašiusi valstybė jokia būdu neturi išvyti pabėgėlį ar grąžinti jį į šalį, kur gresia pavojus jo gyvybei ar laisvei rasiniais, religiniais, tautiniais sumetimais, dėl priklausymo kokiai socialinei grupei ar dėl politinių pažiūrų“⁶⁷.

Dar daugiau dėmesio S. Kudirkai buvo skiriama lietuvių emigracinėje spaudoje. Lietuvių laikraščiai „Darbininkas“, „Draugas“, „Tėvynė“ spausdino straipsnius, komentarus ir pranešimus apie Amerikos lietuvių organizacijų vykdomas akcijas. Taip pat buvo perspausdinamos Kongreso narių kalbos, jų pareikštos nuomonės ir pan. 1970 m. gruodžio 3 d. „Draugas“ išspausdino straipsnį „Pagerbė laisvės siekusį lietuvių jūrininką“; jame rašoma apie amerikiečių organizacijos – Nacionalinės ekonomikos tarybos surengtą banketą, kuriame dalyvavo ir Lietuvos generalinis konsulas Niujorke Anicetas Simutis su žmona. Bankete buvo prisimintas ir pagerbtas laisvės siekęs lietuvis jūrininkas S. Kudirka. 1970 m. gruodžio 4 d. „Draugas“ išspausdino Atstovų

rūmų nario D. Managano telegramą JAV lietuvių bendruomenės veikėjui dr. P. Vileišiui, kurioje išdėstė savo nuomonę apie incidentą. Laikraštis „Tėvynė“ straipsnyje „Laisvę mylinčios tautos sūnus“ užsiminė apie visai neseniai įvykusį tėvo ir sūnaus Brazinskių pabėgimą į Turkiją ir jų likimą palygino su S. Kudirkos likimu. JAV lietuvių organizacijų ir pavienių asmenų veiksmai siekiant išsiaiškinti visas S. Kudirkos gražinimo aplinkybes plačiai buvo nušviečiami ir spaudoje.

3. Nuosprendis. 1970 m. gruodžio 11 d. Lietuvos SSR KGB Tardymo skyrius, ištyręs gautą pranešimą, kad Klaipėdos refrižeratorių laivyno bazės radijo operatorius S. Kudirka 1970 m. lapkričio 23 d. per oficialų plaukiojančiosios bazės „Tarybų Lietuva“ ir JAV pakrančių apsaugos katerio „Vigilant“ susitikimą JAV teritoriniuose vandenyse iš savo laivo peršoko į amerikiečių laivą ir paprašė politinio prieglobsčio, iškėlė jam baudžiamąją bylą pagal nusikaltimo, numatyto Lietuvos SSR baudžiamojo kodekso 62 straipsnio I dalyje, požymius. Gruodžio 15 d. pristatytas į Klaipėdos uostą S. Kudirka buvo sulaikytas, o gruodžio 16 d. suimtas⁶⁸. Dėl tokio S. Kudirkos poelgio JAV valdantieji sluoksniai bei lietuvių emigrantų organizacijos „pakėlė įžūlią antitarybinę kampaniją, kuri padarė tam tikrą žalą politiniams SSRS interesams“. Teismo posėdyje S. Kudirka neprisipažino padaręs jam inkriminuojamą nusikaltimą. Jis pareiškė, kad „tarybinė santvarka ir jos valdžios atstovai privertė jį bėgti iš Tarybų Sąjungos, nes čia jis neturėjo laisvės ir materialinio gyvenimo sąlygų, buvo nepagrįstai persekiojamas, varžomos jo teisės bei interesai. Todėl jis bėgo į JAV, kur, galvojo, bus užtikrintos visos jo teisės. Be to, jis laikė, kad žmogus turi teisę savo nuožiūra gyventi bet kurioje kitoje šalyje“⁶⁹.

Byloje buvo nurodoma, kad turimi JAV valdžios atstovų, radijo ir spaudos pareiškimai rodo, jog S. Kudirkos poelgį JAV oficialūs asmenys ir lietuvių emigrantų organizacijos panaudojo antisovietinei propagandai, skleistai įvairiomis pasaulio kalbomis. Visa tai padarė tam tikrą žalą politiniams SSRS interesams, todėl nutarta prie bylos pridėti radijo stočių antisovietinių laidų stenogramas, JAV spaudos santraukas ir kitą medžiagą, kaip jo padaryto nusikaltimo padarinius⁷⁰.

Teismas konstatavo, kad S. Kudirka padarė itin pavojingą valstybinį nusikaltimą – išdavė tėvynę, todėl jis, atsižvelgiant į konkrečias nusikaltimo aplinkybes, turi būti nubaustas atitinkamai griežta laisvės atėmimo bausme. Teisminė kolegija nusprendė S. Kudirką pripažinti kaltu padarius nusikaltimą, numatytą Lietuvos SSR BK 62 straipsnio I dalyje (tėvynės išdavimas) ir nubausti jį laisvės atėmimu 10 metų ir konfiskuoti turą. Bausmę atlikti griežtojo režimo pataisos darbų kolonijose ir jos laiką skaičiuoti nuo 1970 m. lapkričio 23 d. Taip pat priteisti iš S. Kudirkos į valstybės pajamas teismo išlaidas – 216 rb 68 kp. Nuosprendis buvo galutinis ir kasacine tvarka neapskundžiamas⁷¹.

S. Kudirka kalėjo Pskove, Mordovijos lageriuose. Jo motina laiške JAV gyvenančiai savo draugei parašė apie sūnų. Ši vienoje Niujorko katalikų bažnyčioje aptiko dokumentą, liudijantį, kad S. Kudirkos motina yra gimusi Amerikoje. Pagal JAV įstatymus tai reiškia, kad ji yra tos šalies pilietė. Motinai gavus JAV pilietybę, S. Kudirkai, lageryje praleidusiam trejus metus ir devynis mėnesius, 1974 m. buvo leista su šeima išvykti į JAV⁷².

1989 m. rugsėjo 1 d. Lietuvos SSR Aukščiausiojo Teismo prezidiumas, susidedantis iš prezidiumo pirmininko Mykolo Ignoto, prezidiumo narių J. Sinkevičiaus, Aristido Pėstininko, Algirdo Valiulio, dalyvaujant

Lietuvos SSR prokuroro pavaduotojui Artūriui Paulauskui, nutarė Lietuvos SSR Aukščiausiojo Teismo teisminės baudžiamųjų bylų kolegijos 1971 m. gegužės 20 d. nuosprendį panaikinti ir baudžiamąją bylą prieš S. Kudirką nutraukti nesant jo veikloje nusikaltimo sudėties⁷³.

2000 m. vasarą S. Kudirka su savo 94 metų motina nepastebimai ir tyliai grįžo iš JAV į tėvynę.

III. J. SIMOKAIČIO IR G. MICKUTĖS MĖGINIMAS UŽGROBTI LĖKTUVĄ

J. Simokaitis, susitaręs su savo žmona G. Mickute, 1970 m. lapkričio 13 d. užpuolė lėktuvo IL-14 Nr. 52054, skridusio reisu Nr. 57 Vilnius–Kaunas–Palanga, įgulą. Grausindami padegti išpiltus lėktuve degalus, jie kėsinosi lėktuvą užvaldyti ir nuskraidinti jį į Švediją⁷⁴. Pabėgti užgrobes lėktuvą J. Simokaitis ryžosi po sėkmingo tėvo ir sūnaus Brazinskių pabėgimo. Po to įvykio jis suprato, kad užgrobti lėktuvą kur nors prie pietinių Sovietų Sąjungos sienų bus sunku, todėl nusprendė tai padaryti Lietuvoje – užgrobti lėktuvą, skrendantį į Klaipėdą arba Palangą, ir juo nuskristi į Švediją.

J. Simokaitis gimė 1936 m. Nebuvo SSKP narys, turėjo aukštąjį išsilavinimą. Nuo 1968 m. rugsėjo 6 d. dirbo ansamblio „Lietuva“ administratoriumi. „Apart jo sugebėjimo ir aktyvaus administracinio darbo rezultatų, daugelis kolektyvo narių skundėsi jo grubumu. J. Simokaičio elgesyje jautėsi išdidumo charakteris, diktatoriškas elgesys. J. Simokaitis nuo 1968 m. gruodžio mėn. buvo psichoneurologinėje ligoninėje priverstiniam gydymui. Grįžęs jis pripažino savo klaidas ir prašė padėti jam pasitaisyti ir darbu įrodyti savo elgesį. Mes patikėjome ir manėme, kad nuoširdus prisipažinimas bus laidas į geresnę ateitį“⁷⁵. Tokia „Lietu-

vos“ ansamblio vadovybės charakteristika nėra objektyvi, nes parašyta jau po J. Simokaičio padaryto nusikaltimo. Naujosios Vilnios ligoninėje J. Simokaitis buvo gydytas nuo alkoholizmo dar anksčiau – 1964 ir 1967 m. 1969 m. pavasarį jis susipažino su būsimąja žmona G. Mickute (g. 1949 m.), kuri nuo tų metų buvo „Lietuvos“ ansamblio šokių grupės artistė.

Mėginimas užgrobti lėktuvą IL-14 nebuvo pirmasis J. Simokaičio ketinimas ištrūkti iš Sovietų Sąjungos. 1956 m. jis gavo žinią apie giminaičius, gyvenančius JAV ir Kanadoje – dėdes Mykolą Simokaitį (Čikaga) ir Kazį Simokaitį (Kanada, Brandfordo miestas). Jie buvo J. Simokaičio tėvo broliai, iš Lietuvos išvykę dar 1944 m. J. Simokaičiui kilo mintis išvykti gyventi į JAV, Kanadą ar kurią nors kitą kapitalistinę šalį. Pirmą kartą pabėgti į užsienį jis ketino 1966 m., kai buvo išvažiavęs į Lenkijos Liaudies Respubliką. Čia jis lankėsi savo pažįstamo Leszeko Borowskio, gyvenančio Lodzėje, kvietimu. Kolobžego mieste J. Simokaitis buvo susitaręs su vieno žvejybinio laivo kapitonu, kad šis nugabens jį prie Bronholmo salos, priklausančios Danijai, ir paleis į jūrą. Tam tikslui J. Simokaitis buvo įsigijęs pripučiamąją guminę valtį⁷⁶. Vėliau planavo iš salos ištrūkti į Ameriką ar Kanadą. Rengdamasis įvykdyti šį planą buvo Lenkijos saugumo organų sulaikytas ir perduotas Sovietų Sąjungai. Lietuvos SSR KGB įspėjo J. Simokaitį, ir jis pažadėjo nieko panašaus nedaryti. Baudžiamoji byla tąkart jam nebuvo iškelta⁷⁷.

Vis dėlto J. Simokaitis neatsisakė minties pabėgti į JAV. 1967 m. į Lietuvą kaip turistė buvo atvykusi jo dėdė M. Simokaičio žmona. Susitikęs su ja Vilniuje J. Simokaitis prašė, kad jos vyras arba kitas dėdė, gyvenantis Kanadoje, atsiųstų iškvietimą atvykti nuolat pas juos gyventi. 1967 ar 1968 m. J. Simokaitis gavo tokį iškvietimą ir nuvyko į

Kanados pasiuntinybę tvarkyti dokumentų. Keletą kartų apsilankęs Kanados pasiuntinybėje ir negavęs leidimo išvykti į Kanadą, ėmė galvoti, kaip pabėgti iš Sovietų Sąjungos užgrobus lėktuvą.

Mintis pabėgti į užsienį lėktuvu kilo 1970 m. vasarą. Kaip jis pats teigė, tuomet spaudoje jam dažnai tekdavo skaityti apie atskirų asmenų įvykdytus lėktuvų užgrobimus ir jų nuskraidinimus į norimas šalis. 1970 m. rugpjūčio mėn. apie savo planus pabėgti iš Sovietų Sąjungos lėktuvu J. Simokaitis pasakė savo žmonai G. Mickutei. Iš pradžių ji nesutiko, bet vėliau jam pavyko ją įkalbėti bėgti kartu. J. Simokaitis nusprendė Lietuvoje pagrobti lėktuvą, skrendantį į Klaipėdą arba į Palangą, ir juo nuskristi į Švediją. Kad įgula paklustų jo reikalavimams, sumanė panaudoti kokį nors šaunamąjį ar sprogstamąjį ginklą. J. Simokaitis paprašė savo pusbrolio Juro Romanovo gauti ginklą⁷⁸, tačiau šis prašymo neįvykdė. Tai, ką padarė Brazinskai, J. Simokaitį paskatino imtis konkrečių veiksmų savo planams įgyvendinti, nes apie šį įvykį buvo daug kalbama visur, taip pat ir J. Simokaičio darbovietėje, kurioje dirbo P. Brazinsko dukters vyras Alfonsas Jasiulionis. Per apklausą J. Simokaitis teigė nesąs radikalių priemonių šalininkas, t. y. nepateisinęs žmogžudysčių, todėl tėvo ir sūnaus Brazinskių veiksmų neteisino, nors pačiam pabėgimui ir pritarė. Pasak jo, jeigu jam būtų pavykę įsigyti ginklą, tai jį būtų panaudojęs tik grasinimui, nebūtų šaudęs. Kalbėdamasis su J. Romanovu J. Simokaitis pasakė, kad organizuoja pabėgimą lėktuvu į Švediją, ir paprašė surasti kelis žydų tautybės piliečius, kuriuos už pinigus jis galėtų pervežti į užsienį⁷⁹. Apie pabėgimą į užsienį J. Simokaitis kalbėjo ir su pažįstamu lakūnu Jonu Kuzminsku, dirbančiu Vilniaus oro uoste. Nuvykęs pas jį į namus, J. Simokaitis jo klausė, kokios yra realios galimybės pabėgti lėk-

tuvu į Švediją, jį užgrobus panašiai, kaip tai padarė Brazinskai. J. Simokaičio žodžiais tariant, „jis mane iškvailino už mano tokį klausimą, pasakė, jog tai yra pavojinga, nes lėktuvo įgula yra ginkluota. Lėktuvo užgrobimo atveju statoma pavojun įgula ir lėktuve esantieji keleiviai. Dar pasakė, kad Leningrade buvo mėginta pagrobti lėktuvą pabėgimo į užsienį tikslu, bet visi buvo sulaukyti vietoje“⁸⁰. Išeidamas J. Simokaitis paprašė sužinoti, kokia dabar lėktuvuose tvarka, padažnėjus lėktuvų užgrobimų.

J. Simokaičio teigimu, mintis panaudoti lėktuvo įgulos grasinimui benzina jam kilo likus trims ar keturioms dienoms iki bandymo pabėgti, tačiau žmonai apie tai pasakė tik pabėgimo dieną. Vyro paprašyta G. Mickutė nupirko ir parnešė į namus apie 3 litrus benzino, kurį išpilstė į butelius.

1970 m. lapkričio 13 d. rytą pasiėmę nusipirktą benzina ir žiebtuvėlius J. Simokaitis ir G. Mickutė nuvyko į Vilniaus oro uostą, iš kur turėjo skristi į Palangą, tačiau dėl prasto oro iki vakaro visi reisai buvo atidėti. J. Simokaitis paprašė žmoną nupirkti dar benzino, nes nupirktojo galėjo būti per mažai. G. Mickutė nupirko 5 litrus žibalo. Vakare, antrą kartą vykdami į oro uostą, J. Simokaitis ir G. Mickutė turėjo metalinį indą su degalais, J. Simokaičio vadinamą „kanistra“, kuris buvo paslėptas ūkiniame krepšyje, ir butelius, sudėtus į portfelį. Norėdama panaikinti degalų kvapą G. Mickutė į portfelį pripylė kvapą sugeriančių grūdelių⁸¹.

Į oro uostą jie atvyko tarp 18 ir 19 val. Juos lydėjo žmonos sesuo Nijolė. Kadangi bilietai į lėktuvą, skrendantį eiliniu reisu į Palangą, buvo parduoti, J. Simokaitis paprašė atsitiktinai sutiktą pažįstamą lakūną padėti gauti bilietus.

Lėktuvui atskridus į Kauno oro uostą, J. Simokaitis, pasiėmęs tranzistorinį radijo aparatą „Meridian“, nuėjo į bufetą, kuriame tikėjosi nusipirkti butelį konjako, paža-

dėtą lėktuvo įgulos nariams už gautus bilietus. G. Mickutė liko lauke. Kadangi bufetas buvo uždarytas, pasibeldė į tarnybinio įėjimo duris ir jas atidariusios bufetininkės paprašė dviejų butelių konjako ir vieno butelio mineralinio vandens. Kaip užstatą paliko radijo aparatą. Už savo pinigus dar išgėrė stiklinę vyno. Kai sugrįžo į lėktuvą, visos vietos buvo užimtos, ir lėktuvo palydovė juos nuvedė į tarnybines patalpas, esančias lėktuvo priekinėje dalyje. J. Simokaitį ji pasodino palydovės vietoje šalia bagažinės, o G. Mickutę – kairėje pusėje, pilotų kabinoje už pirmojo piloto sėdynės⁸². Durys į tarnybines lėktuvo patalpas buvo uždarytos ir J. Simokaičiui pasibeldus jas atidarė vienas iš lakūnų, kuriam jis ir perdavė konjako butelį. Paskui sugrįžęs į palydovės vietą J. Simokaitis atkimšo antrą konjako butelį ir ėmė po truputį gurkšnoti. Praslinkus kelioms minutėms jis vėl pasibeldė į pilotų kabinos duris ir pasiūlė lakūnams išgerti. Šiems atsisakius gerti, durys į pilotų kabiną liko neuždarytos. Dar po kelių minučių, jau lėktuvui skrendant, J. Simokaitis pasikvietė žmoną iš pilotų kabinos. Jiedu išgėrė konjako ir susitarė, kad J. Simokaitis išpils benzina lėktuvo priekinėje dalyje, o G. Mickutė – kitame keleivių salono gale. Kai ji atnešė portfelių su benzino buteliais, J. Simokaitis vieną išpylė čia pat, bagažinėje. G. Mickutė nuėjo į kitą lėktuvo galą išpilti likusio benzino. Jai J. Simokaitis liepė išsiimti žiebtuvėlį ir, jeigu kas nors prie jos prisiartins, sakyti, kad padegs benzina, tačiau įspėjo, kad tik grasintų, bet jokių būdu nedegtų. G. Mickutei išėjus, J. Simokaitis, paėmęs vieną butelį benzino, dalį jo išpylė prie pilotų kabinos. Vėliau, atidaręs pilotų kabinos duris, kurios nebuvo užsklęstos, perėjo į kitas maždaug pusantro metro ilgio tarnybines patalpas ir pateko į pilotų kabiną. Atsistojęs prie pat pirmojo ir antrojo pilotų sėdynių pakeltu balsu sušuko, kad jie skristų į Švediją, nes priešingu atve-

ju lėktuve bus uždegtas išpiltas benzinas, kad lėktuvas „užblokuotas“, kad kitame lėktuvo gale taip pat yra kam padegti benzina. Per apklausą J. Simokaitis negalėjo tiksliai prisiminti ir paaiškinti tolesnių savo veiksmų. „Nelabai gerai atmenu, ką aš dariau su ta bonka, kurią laikiau rankoje. Gerai neatmenu, kaip aš vėl sugrįžau į savo vietą, bet prisimenu, kaip pasiėmiau antrą bonką su benzinu ir vėl nuėjau į pilotų kabiną. Čia aš pastebėjau tikrai vieną pilotą, sėdintį priekyje kairėje pusėje“⁸³. Vėl pakartojęs grasinimus, J. Simokaitis pradėjo pilstyti benzina. Tuo metu jį iš nugaros kažkas sugriebė už rankų. Jį sulaikiusiam asmeniui J. Simokaitis nesipriešino ir buvo pasodintas pilotų kabinoje. Kaip toliau klostėsi įvykiai, jis neprisiminė. Pasak jo, atsitokėjo tikrai tuomet, kai jį išvedė iš lėktuvo Palangos oro uoste. Lėktuvo kapitono V. Pliasunovo teigimu, kai lėktuvas pakilo Kaune, po 15–20 minučių jis pajuto aštrų benzino kvapą ir įgulos nariui N. Tarasevičiui liepė pažiūrėti, iš kur lėktuve atsirado tas kvapas. N. Tarasevičiui išeinant iš kabinos, prie durų pasigirdo triukšmas. Lėktuvo kapitonas pamatė N. Tarasevičių besigrumiantį su J. Simokaičiu. Liudytojų parodymais, J. Simokaitis, su benzino bakeliu įsibrovęs į pilotų kabiną, pylė benzina ant prietaisų, apipylė lėktuvo kapitoną V. Pliasunovą ir reikalavo skristi į Švediją grasindamas, kad priešingu atveju jis arba jo žmona padegs lėktuvą. J. Simokaitis kabinoje šaukė, kad vis vien visi sudegs⁸⁴. Liudytojas V. Močialinas tą patį patvirtino ir teigė, jog pilotų kabinoje J. Simokaitis kartojo „Švedija, Švedija“ ir grasino, kad visi sudegs, nes jeigu ne jis, tai jo žmona padegs lėktuvą. Per grumtynes pilotų kabinoje J. Simokaitis buteliu sudaužė lėktuvo automatinio valdymo prietaisą, kuris buvo įvertintas 157 rb⁸⁵. Įgulos nariai jį jėga pasodino kabinoje, atėmė žiebtuvėlį. Tuo metu lėktuvo palydovė L. Razumovskaja pranešė, kad kitame salono gale moteris

pila kažkokį skystį. Ten nuskubėjo V. Tarasevičius. G. Mickutė, išpylusi iš bakelio žibala, demonstratyviai uždegė žiebtuvėlį ir keleiviams grasino, kad padegs lėktuvą, jei gu jie trukdys J. Simokaičiui pilotų kabinoje. Liudytojai E. Ažigovas ir T. Marabajevs matė, kaip G. Mickutė iš bakelio pylė kažkokį skystį. T. Marabajevui paklausus, ką ji čia daro, G. Mickutė toliau pylė skystį ir atsakė: „Ramiai“⁸⁶. Sulaikius G. Mickutę ir perdavus ją saugoti keleiviams, liudytojas E. Ažiganovas jai papriekaištavo, kodėl ji norėjo padegti lėktuvą. Į tai G. Mickutė atsakė, kad lėktuvo ji nenorėjusi padegti, tačiau jeigu tektų žūti, tai jai nesvarbu, kad kartu žus daug žmonių.

Lėktuvo IL-14 Nr. 52054 apžiūros protokole rašoma, kad jo salone rasti medžiagos gabalai, persisunkę žibalo, lakūnų kabinoje rastas butelis su benzinu ir sudaužytas automatinio valdymo prietaisas, palydovės patalpose – trys buteliai su benzino likučiais. Be to, iš J. Simokaičio buvo paimtas žiebtuvėlis, o kitas rastas krepšyje⁸⁷. Techninė-cheminė ekspertizė konstatavo, kad dėl šių J. Simokaičio veiksmų lėktuvas galėjo užsidegti. Išpylus benzino lakūnų kabinoje ir prie kabinos, susidarė vietinė benzino ir oro koncentracija, kuri galėjo užsidegti nuo kibirkšties ar įkaitusių lėktuvo prietaisų. Be to, išpiltas benzinas buvo lengvai uždegamas žiebtuvėliu. Užsidegus išpiltiems degalams ir veikiant papildomiems lėktuvo degiams komponentams, lėktuvas būtų sudegęs, todėl dėl J. Simokaičio ir G. Mickutės veiksmų buvo kilusi reali grėsmė 42 keleivių bei lakūnų gyvybei ir lėktuvui⁸⁸.

Per apklausas paaiškėjo J. Simokaičio ir jo žmonos G. Mickutės mėginimo bėgti į Švediją motyvai. J. Simokaitis įrodinėjo, kad nėra priešiška nusiteikęs sovietinės santvarkos atžvilgiu. Pabėgti iš Sovietų Sąjungos norėjęs dėl to, kad trūško gyventi kapitalistinėse šalyse, kur egzistuoja kitos moralės normos, užsitikrinti geresnį materialinį gy-

venimą⁸⁹. Ten jis tikėjęsis praturtėti, įsigyti lengvąjį automobilį. Taip pat jis norėjęs užmiršti savo praeitį, kadangi Sovietų Sąjungoje dėl savo elgesio buvo laikomas puolusiu žmogumi. Jei J. Simokaičiui būtų ir nepavykę įgyvendinti užsibrėžtų tikslų, tai pakliuvęs į teisingumo rankas jis būtų atsisveikinęs su savo negarbinga praeitimi⁹⁰.

J. Simokaitis planavo, kad iš Švedijos nuvyks pas giminaičius į JAV ar Kanadą. Iš Švedijos jis ketino skambinti vienam iš dėdžių ir paprašyti, kad šie organizuotų jo išvykimą. Jis turėjo pasiėmęs užrašų knygutę, kurioje buvo abiejų dėdžių adresai ir jų telefonai⁹¹. Daryti kokių nors politinių šmeižikiškų pareiškimų užsienyje J. Simokaitis neplanavo, tačiau, jeigu jam būtų buvę pareikšta, kad bus grąžintas į Sovietų Sąjungą, jis būtų prašęs politinio prieglobsčio⁹².

Be to, per apklausą J. Simokaitis teigė, kad jeigu jam nebūtų pavykę įsikurti Švedijoje ar kurioje kitoje kapitalistinėje valstybėje, jis po kurio laiko būtų grįžęs į Sovietų Sąjungą. Tokią mintį jam sukėlė Paulius Normantas (LYA nepavyko aptikti jo baudžiamosios bylos) – J. Simokaičio pažįstamas iš tų laikų, kai jis gyveno ir dirbo Palangoje, „Bangos“ sanatorijoje. P. Normantas ten dirbo sezoniniu fizinio lavinimo instruktoriumi. 1967 m. už mėginimą pabėgti į Turkiją jis buvo nubaustas, vėliau amnestuotas. P. Normantas kalbėdamasis su J. Simokaičiu sakė, kad „jeigu jam būtų pasisekę pabėgti, tai užsienyje jis būtų apsigynęs daktarata ir po kokių penkerių metų grįžęs į Tarybų Sąjungą“. Todėl J. Simokaitis, ruošdamasis pabėgti į užsienį ir suprasdamas, kad Sovietų Sąjungai, kaip valstybei, daro žalą, ateityje, tikėdamas humanišku, manė galėsiantį į ją sugrįžti.

J. Simokaitis pripažino, jog grobdamas lėktuvą ir tikėdamasis juo nuskristi į Švediją jis darė žalą Sovietų Sąjungos prestižui, taip pat moralinę ir fizinę žalą lėktuvo keleiviams. Pabėgimas iš Sovietų Sąjungos į ka-

pitalistinę valstybę dėl to, kad buvo nepatenkintas gyvenimo sąlygomis (materialinėmis ir moralinėmis), ir šių priežasčių išdėstymas kapitalistinių šalių valdžios, spaudos organams ar šiaip piliečiams taip pat būtų pakenkę Sovietų Sąjungai. Be to, atvykęs į Švediją, vėliau į JAV, J. Simokaitis neketino išduoti kokių nors politinių ar karinių žinių. Politinio prieglobsčio prašymą jis suprato kaip pareiškimą atitinkamiems valdžios organams, kad Sovietų Sąjungoje jo materialinės ir moralinės gyvenimo sąlygos buvo prastos, kad kapitalistiniame pasaulyje, padedamas savo giminaičių, tikisi gyventi geriau, kad čia jo nevaržys ir tos moralės normos, kurios egzistuoja Sovietų Sąjungoje⁹³.

Iš G. Mickutės parodymų sunku suprasti jos veiksmų motyvą ir pasiryžimą bėgti kartu su vyru. Atsakydama į klausimą „Koks buvo Jūsų bėgimo iš Tarybų Sąjungos į užsienį tikslas ir kokie buvo Jūsų tolesni planai?“ ji teatsakė: „Man asmeniškai tarybinė santvarka nieko blogo nepadarė ir aš nieko prieš ją neturiu. Aš asmeniškai viena niekuomet pabėgti iš Tarybų Sąjungos į užsienį nesiruošiau ir net tokia mintis man niekuomet kilusi nebuvo. 1970 m. lapkričio 13 d. aš iš Tarybų Sąjungos į Švediją pabėgti norėjau tikrai savo vyro J. Simokaičio prikalbėta. Tokiu būdu aš norėjau būti jam ištikima žmona, būti visuomet kartu su juo ir vykdyti tai, ką jis nori. Kitokio tikslo aš asmeniškai, norėdama pabėgti kartu su savo vyru J. Simokaičiu į Švediją, neturėjau. Dabar aš puikiai suprantu, kad darydama, savo vyro prikalbėta, tokį žingsnį savo gyvenime, aš buvau silpnavalė, neturinti savo griežto ir tvirto nusistatymo moteriškė, ir dėl to, ką dariau, labai gailiuosi“⁹⁴. Kalbėdama apie žalą Sovietų Sąjungai G. Mickutė teigė, kad tąsyk daugiau galvojo apie lėktuvo tvarkaraščio sutrikimą ir galimą keleivių nepasitenkinimą dėl maršruto pakeitimo. „Kėsinamasi užgrobti lėktuvą ir nuskraidinti jį į Gotlando salą, kuri priklauso Šve-

dijai, aš buvau įsitikinusi, jog šiais veiksmais jokios žalos Tarybų Sąjungai nepadarysiu“. G. Mickutė taip pat negalėjo pasakyti, kaip būtų pasielgusi pabėgusi iš Sovietų Sąjungos. Viskas būtų priklausę nuo to, kaip būtų pasielgęs jos vyras. Jeigu jis būtų paprašęs politinio prieglobsčio, tą patį būtų padariusi ir ji. „Grįžti į Tarybų Sąjungą, palikusi savo vyrą J. Simokaitį užsienyje, aš nesiruošiau“⁹⁵.

Lietuvos SSR KGB Tardymo skyriaus ypač svarbių bylų vyr. tardytojas majoras V. Kažys, išnagrinėjęs J. Simokaičio ir G. Mickutės baudžiamosios bylos Nr. 310 medžiagą, nutarė pareikšti J. Simokaičiui kaltinimą padarius nusikaltimus, numatytus Lietuvos SSR baudžiamojo kodekso 16 straipsnio II dalyje (pasikėsinimas padaryti nusikaltimą) ir 62 straipsnio I dalyje (tėvynės išdavimas) bei 16 straipsnio II dalyje ir 95 straipsnyje (valstybinio turto grobstymas itin stambiu mastu)⁹⁶. Be to, dar buvo nustatyta, kad J. Simokaitis, pažeisdamas valiutos operacijų taisyklės, supirkinėjo užsienio valiutą, už kurią įsigijo įvairių užsieninių daiktų, todėl jam buvo pareikštas kaltinimas ir pagal Baudžiamojo kodekso 87 straipsnio I dalį⁹⁷. Kadangi G. Mickutė šeimos motyvais kėsinosi pabėgti į užsienį ir tuo tikslu siekė užvaldyti lėktuvą, grasindama priemonėmis, kurios kėlė pavojų keleivių ir lakūnų gyvybėms, ji įvykdė nusikaltimus, numatytus Baudžiamojo kodekso 16 straipsnio II dalyje, 82 straipsnio I dalyje (neteisėtas išvažiavimas į užsienį) ir 227 straipsnyje (grasiniimas nužudyti)⁹⁸. Teismas konstatavo, kad J. Simokaitis įvykdė itin pavojingą valstybinį nusikaltimą – kėsinosi išduoti tėvynę, ir kitą valstybinį nusikaltimą – valiutos operacijų taisyklių pažeidimą. Jis buvo pabėgimo į užsienį iniciatorius ir įtraukė į nusikaltimą G. Mickutę, taip sudarydamas organizuotą grupę. Be to, J. Simokaitis savo nusikalstama veika sudarė realią grėsmę

42 asmenų gyvybėms ir grasino sunaikinti lėktuvą, t. y. veikė visuotinai pavojingu būdu. Nusikaltimą jis padarė būdamas girtas. Šios aplinkybės pagal įstatymą laikomos sunkinančiomis kaltę aplinkybėmis. Teismas nusprendė J. Simokaitį pripažinti kalto padarius nusikaltimą, numatytą Lietuvos SSR baudžiamojo kodekso 16 straipsnio II dalyje bei 62 straipsnio I dalyje ir nubausti jį mirties bausme – sušaudymu, taip pat konfiskuoti turtą. Be to, pripažinti kalto padarius nusikaltimą, numatytą Baudžiamojo kodekso 87 straipsnio I dalyje (valiutos operacijų pažeidimas) ir nubausti laisvės atėmimu trejiems metams. Apibendrinus bausmes paskirti galutinę bausmę – sušaudymą, taip pat konfiskuoti turtą. Pagal Lietuvos SSR baudžiamojo kodekso 16 straipsnio II dalį ir 95 straipsnį J. Simokaitis buvo išteisintas. G. Mickutė pripažinta kalta padarius nusikaltimus, numatytus Lietuvos SSR baudžiamojo kodekso 16 straipsnio II dalyje, 82 straipsnio I dalyje bei 227 straipsnyje, ir, apibendrinus bausmes, nubausta laisvės atėmimu trejiems metams. Iš J. Simokaičio Lietuvos SSR civilinės aviacijos valdybai buvo priteisti 157 rb. Priteistos ir teismo išlaidos: iš J. Simokaičio – 179 rb 10 kp, iš G. Mickutės – 150 rb. Nuosprendis buvo galutinis ir kasacine tvarka neskundžiamas⁹⁹.

1971 m. vasario 5 d. Lietuvos SSR Aukščiausiojo Teismo teisminė baudžiamųjų bylų kolegija atmetė J. Simokaičio malonės prašymą¹⁰⁰, tačiau 1971 m. birželio 28 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumas nusprendė pakeisti nuosprendį ir J. Simokaičiui mirties bausmė buvo pakeista laisvės atėmimu penkiolikai metų¹⁰¹.

1973 m. balandžio 9 d. pareiškime LSSR KGB pirmininkui gen. mjr. Juozui Petkevičiui J. Simokaitis skundėsi dėl sunkių kalnimo sąlygų, kolonijoje prieš jį vykdomų provokacijų ir nepagrįstų kaltinimų¹⁰². Pareiškime jis pabrėžė, kad dabar yra atsisakęs

savo ankstesnių siekimų, yra visiškai lojalus, stengiasi būti naudingas, paneigė ne vieną įtikinamą faktą, dominusį saugumą, tačiau ir toliau yra traktuojamas kaip didžiausias priešas.

1990 m. spalio 21 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo sprendimu J. Simokaitis ir G. Mickutė, remiantis Lietuvos Respublikos įstatymu „Dėl asmenų, represuotų už pasipriešinimą okupaciniams režimams, teisių atstatymo“, buvo reabilituoti¹⁰³. Daugiau žinių apie J. Simokaičio ir G. Mickutės likimą nėra.

IV. A. SAKAUSKO PABĖGIMAS Į ŠVEDIJĄ

A. Sakauskas su savo pažįstamu Ventspilio (Latvijos SSR) trulinio laivyno bazės V. Lenino žvejų kolūkio laivo MPT–K 0606 kapitono padėjėju Vladimiru Šorochovu užgrobė laivą ir neteisėtai išplaukė iš Sovietų Sąjungos į Švediją. A. Sakauskas, V. Šorochovo padedamas, atėjęs į laivą pasislėpė triume po tralu. 1985 m. liepos 30 d. laivas perplaukė SSRS valstybinę sieną ir įplaukė į Švedijos ekonominę žvejybos zoną. Iš anksto susitaręs su A. Sakausku, rugpjūčio 4 d. apie 3 val. V. Šorochovas pakeitė kursą, ir laivas įplaukė į Švedijos teritorinius vandenis Elando salos rajone. Tuo metu A. Sakauskas viela užrišo duris iš laivo antstato į viršutinį denį, o V. Šorochovas užrakino duris tarp laivo antstato ir laivo valdymo patalpos ir raktus išmetė į jūrą. Be to, A. Sakauskas kartu su V. Šorochovu surišo budintį mechaniko padėjėją Tulajevą, o kai laivas užplaukė ant seklumos, A. Sakauskas užrakino duris iš denio į valdymo patalpą, išmetė raktus į jūrą, ir abu paliko laivą. A. Sakauskui pavyko pasiekti Elando salą, o V. Šorochovą sulaikė laivo ekipažo nariai. Švedijoje A. Sakauskas gavo politinį prieglobstį ir dabar gyvena šioje valstybėje¹⁰⁴.

A. Sakauskas gimė 1959 m. gegužės 3 d. Panevėžyje. Jis nepriklausė komunistų partijai, buvo baigęs vidurinę mokyklą, nevedęs ir anksčiau neteistas. Iki pabėgimo į Švediją gyveno Vilniuje. Jau gyvendamas Švedijoje davė interviu Švedijos laikraščiui „Dagens Nyheter“ ir teigė, kad iki pabėgimo dirbo dziudo instruktoriumi¹⁰⁵. Mintis pabėgti iš Sovietų Sąjungos jam subrendo tarnaujant sovietinėje kariuomenėje. Čia jam sekėsi neblogai. Būdamas dziudo instruktoriumi, priklausė sportininkų kuopai. Jo neišsiuntė toli už Lietuvos, kaip daugelio kitų. Nemažai teko važinėti į turnyrus.

Grįžęs iš kariuomenės, A. Sakauskas nesunkiai gavo darbą dziudo instruktoriumi, tačiau, pasak jo, Lietuvoje mažai kas pasitenkina tokia alga (apie 200 rb). „Žmonės visaip verčiasi, kombinuoja. Pasimokyti iš ko yra: valdžios žmonės gyvena prašmatniai, atskirai aprūpinami. Aišku, ir liaudis mėgina eiti jų pėdomis. Neilgai trukus ir panevėžietis darbininko vaikas pradėjo aukštesnės klasės gyvenimą. Prisidėjo prie dažytojų ir remontininkų, kurie privačiai dirbdami gerai uždirbdavo. Jie atlikdavo darbą gerai ir greitai, ne taip, kaip valdžios atsiųsti darbininkai, kurie viską daro lėtai ir blogai. Uždirbdamas per mėnesį iki tūkstančio rublių, atseit, keturiskart daugiau nei vidutinė alga, A. Sakauskas galėjo patogiai gyventi. Pinigus išleisdavo automobiliui, drabužiams, kelionėms“¹⁰⁶. Uždirbdamas nemažai pinigų, A. Sakauskas daug keliavo, matė tolimiausius SSRS pakraščius – Sachaliną, Kamčiatką, Azijos sritis. Stokholmo dienraščio „Dagens Nyheter“ korespondento Omso Vataneno paklaustas, ar tie kraštai kada nors atrodė esą jo tėvynė, A. Sakauskas lėtai, dvejo-damas patraukė pečiais, tarsi gerai nežinodamas, ką pasakyti. Jį domino tikrai tų kraštų gamta, bet visos Sovietų Sąjungos jis niekada nelaikęs savo tėvyne. Tėvynė – tai Lietuva. Korespondentui A. Sakauskas pasakojo, kaip rusai žiūri į jo respubliką; dau-

gelis rusų jį klausdavo, kodėl lietuviai jų nemėgsta, kodėl jie „tokie fašistai“¹⁰⁷. Būdamas Volgograde A. Sakauskas klausė rusų, kaip jie jaustųsi, jeigu pas juos atkeliavę lietuviai verstų mokytis lietuvių kalbos ir lietuviškai gyventi. Apie pabėgimo aplinkybes Stokholmo dienraščio korespondentui A. Sakauskas pasakojo, kad, užmezgęs ryšius su jūrininkais, susipažino su pirmuoju vairininku, iš kurio laivo vėliau paspruko. Rengdamasis pabėgti susirado darbą baseine ir keletą mėnesių intensyviai treniravosi. Sutartą dieną A. Sakauskas įlipo į žvejų laivą. Draugas (V. Šorochovas) jį pristatė kapitonui, neva norėdamas jam parodyti laivą, tačiau iš tikrųjų paslėpė jį tinklų patalpoje, kur A. Sakauskas išgulėjo tris paras. Trečią parą prie vairo stovėjo draugas. Visa įgula, išskyrus mechaniko padėjėją Tulajevą, miegojo. Surišę mechaniko padėjėją, abu išsoko į jūrą, tačiau draugas buvo apsirengęs ir su gelbėjimo ratu, todėl neįstengė plaukti. Taip jie apie dešimt minučių plūduriavo netoli laivo. Vėliau ant denio pasirodė du ar trys jūrininkai ir ėmė šaukti: „Ką jūs darote? Sustokite!“ A. Sakauskas gerai mokėjo plaukti, todėl leidosi į krantą. Įgula guminiu laiveliu pasivijo jo draugą ir ištraukė jį iš vandens. Įgulos nariai iš pradžių nesuprato, iš kur dar vienas žmogus atsidūrė vandenyje. To ir užteko, kad A. Sakauskas nuplauktų iki kranto. Rugpjūčio 4 d. jis išbrido į Elando salos krantą su dviem šimtais rublių neperšlampame maišelyje permirkusiose kelnaitėse. Rubliai „buvo visiškai beverčiai“, bet svarbiausia, kad „aš jau čia“, – savo mintis dėstė A. Sakauskas¹⁰⁸. Jis prisipažino, kad buvo nepatenkintas SSRS propaganda, kuri „kaltino Vakarus karo grėsme, o pati irgi nebuvo angelas ir ginklavosi“¹⁰⁹. Tačiau propaganda jo neveikė. „Kaipgi amerikiečių raketos galėtų būti grėsmė taikai?“ – klausė jis dienraščio korespondento. Konstitucija garantuoja žodžio laisvę, bet tik tada, jei toji laisvė nenukreipiama prieš socializmą. „Kokia čia lais-

vė?“ – klausė toliau A. Sakauskas. Švedijoje per keletą dienų jis patyrė ir sužinojo daugiau negu per visą savo gyvenimą (kai pabėgo, A. Sakauskui buvo 26-eri). „Tėn jaučiausi tik dantračio dalele, niekas“¹¹⁰.

1985 m. rugpjūčio 5 d. Latvijos SSR KGB Tardymo skyrius, vadovaudamasis Latvijos SSR baudžiamojo kodekso 78 straipsnio I dalimi, iškėlė baudžiamąją bylą A. Sakauskui dėl neteisėto išvažiavimo į užsienį. Rugsėjo 23 d. jis buvo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn šioje byloje pagal to paties straipsnio tą pačią dalį. Tą pačią dieną A. Sakauskui paskirta kardomoji priemonė – suėmimas ir paskelbta jo paieška¹¹¹. Lapkričio 18 d. A. Sakausko baudžiamoji byla buvo išskirta iš baudžiamosios bylos Nr. 44 į atskirą baudžiamąją bylą Nr. 123 ir tolesniam tardymui atlikti lapkričio 27 d. perduota Lietuvos SSR KGB Tardymo skyriui. Toliau tirti baudžiamąją bylą pavesta Tardymo skyriaus vyr. tardytojui mjr. R. Rai niui¹¹². Kad byla būtų išsamiai ir objektyviai ištirta, apklausti liudytojai, asmenys, bendravę su A. Sakausku, surinkta medžiaga apie jo veiksmus ir elgesį užsienyje, parengtinio tardymo terminas baudžiamojoje byloje Nr. 123 pailgintas dviem mėnesiais, t. y. pratęstas iki 1986 m. vasario 5 d.¹¹³ Parengtinio tardymo metu A. Sakauskui buvo parinkta kardomoji priemonė: paskirtas areštas pašto ir telegrafo korespondencijai.

Pasibaigus parengtinio tardymo terminui ir atlikus visus tardymo veiksmus, kuriuos buvo įmanoma atlikti nedalyvaujant pačiam kaltinamajam, taip pat konstatavus, kad jis gyvena už SSRS teritorijos ribų, Švedijoje, Kalmaro mieste, tačiau tiksli gyvenamoji vieta nenustatyta, vadovaujantis Lietuvos SSR baudžiamojo proceso kodekso 218 straipsnio I punktu, parengtinis tardymas baudžiamojoje byloje Nr. 123 buvo sustabdytas, iki atsirastų reali galimybė suimti kaltinamąjį A. Sakauską arba reikės atlikti kitus papildomus tardymo veiksmus¹¹⁴.

IŠVADOS

Penktojo dešimtmečio pabaigoje rezistenciniu judėjimu nepavykus atkovoti Lietuvos valstybės nepriklausomybės ir nenorint paklusti sovietiniam režimui, dalis Lietuvos gyventojų ėmė puoselėti mintis pabėgti iš Sovietų Sąjungos.

Pirmieji sėkmingi lietuvių mėginimai pabėgti LSSR KGB dokumentuose užfiksuoti šeštojo dešimtmečio pradžioje. Pabėgti iš Sovietų Sąjungos buvo mėginama keliais būdais:

- 1) jūros keliu (jūrininkams išplaukus už SSRS ribų, paliekant užsienio uostuose stovinčius laivus);
- 2) turistinių kelionių metu (palikus viešbučius, atsiskyrus nuo grupių);
- 3) nuvarant lėktuvus.

Pavykus pabėgti iš SSRS į kurią nors užsienio valstybę, buvo prašoma tos valstybės vyriausybės suteikti politinį prieglobstį.

Šiame darbe buvo tyrinėti didžiausią atgarsį sukėlę lietuvių pabėgimai ir mėginimai ištrūkti iš SSRS: Brazinskių pabėgimas į Turkiją 1970 m., S. Kudirkos, J. Simokaičio ir jo žmonos G. Mickutės mėginimai pabėgti ir A. Sakausko pabėgimas į Švediją 1985 m.

Tyrinėjant Lietuvos ypatingajame archyve išlikusius dokumentus ir kitą literatūrą, atsiskleidė ir tikrosios lietuvių pabėgimų ar mėginimų pabėgti priežastys. Dokumentuose nerandame politinių pabėgimo motyvų. Tačiau tai nenuostabu, nes asmenys, teisiami už tėvynės išdavimą (už tai grėsė mirties bausmė), stengdavosi sušvelninti savo padėtį. KGB dokumentuose užfiksuoti gyvenimiški pabėgimų motyvai – noras geriau gyventi, įsigyti prabangos prekių ir pan. Sovietinėje visuomenėje požiūris į tokius asmenis buvo neigiamas, jie buvo smerkiami už materialių dalykų troškimą, kad „pasiduodavo kapitalistinio pasaulio įtakai“. Teisiamieji tik užsimindavo apie nepasitenkinimą sovietų valdžia Lietuvoje. Tuo tarpu emig-

racinės lietuvių išeivijos ir užsienio valstybių spaudoje mėginimų pabėgti iš SSRS motyvai buvo dažnai „politizuojami“, ir tai peraugdavo į ideologinę priešpriešą tarp „kapitalistinio ir komunistinio pasaulių“. Kiekvienas mėginimas pasprukti iš Sovietų Sąjungos buvo traktuojamas kaip „didvyriškas“ žygdarbis, visai stengtasi padėti sugėbėjusiems pabėgti asmenims (tėvo ir sūnaus Brazinskių atvejis) ar sumažinti sugautųjų kančias (S. Kudirkos atvejis). Tikriausiai perdėtas JAV dėmesys S. Kudirkai ir lėmė palyginti švelnią bausmę (10 metų laisvės

atėmimo), jis greitai buvo paleistas į laisvę ir gavo leidimą su visa šeima emigruoti į JAV. Kita vertus, lietuviai, mėgindami pabėgti iš Sovietų Sąjungos, atkreipdavo pasaulio dėmesį į okupuotą valstybę, dažnai viešumon iškeldavo ir neteisėtos okupacijos bei aneksijos klausimą.

Emigracinės lietuvių išeivijos ir užsienio valstybių spaudoje mėginimų pabėgti iš SSRS motyvai buvo dažnai „politizuojami“, ir tai peraugdavo į ideologinę priešpriešą tarp „kapitalistinio ir komunistinio pasaulių“.

PRIEDAS

1951–1976 m. iš Sovietų Sąjungos pabėgę lietuviai

Nr.	1951 m.
1.	<i>Lionginas Kublickas, gimęs 1929 m. Zarasuose, šturmanas, gyveno Klaipėdoje. Būdamas mažo žvejybinio tralerio MPT-85 „Samum“ kapitonu, 1951 m. birželio mėn. susitaręs su tralerio meistru J. Grišmanausku, jūreiviu E. Paulausku, užrakino kajutėje tris komandos narius ir Švedijos teritoriniuose vandenyse valtimi pabėgo į Elando salą (Švedija). Vėliau, išvykęs į JAV, radijo laidose skelbė antisovietinius pareiškimus. Karo tribunolas už akių nuteisė mirties bausme.</i>
2.	<i>Juozas Grišmanauskas, gimęs 1927 m., kilęs iš Medsednių kaimo, Plungės rajono, lietuvis, tralerio meistras, gyveno Klaipėdoje. Pabėgo kartu su L. Kublicku. Už akių nuteistas mirties bausme.</i>
3.	<i>Edmundas Paulauskas, gimęs 1932 m. Panevėžyje, lietuvis, tralerio jūreivis, gyveno Klaipėdoje. Už akių nuteistas mirties bausme.</i>
	1955 m.
4.	<i>Pranciškus Adomavičius, gimęs 1931 m., kilęs iš Kalnėnų kaimo, Telšių rajono, lietuvis, tralerio jūreivis. 1955 m. balandžio 26 d. iš laivo pabėgo į Daniją. Vėliau buvo perduotas amerikiečių žvalgybos organams Vakarų Vokietijoje, kurie jį naudojo antisovietinio pobūdžio radijo laidose. 1956 m. LSSR Aukščiausiojo Teismo buvo nuteistas už akių.</i>
	1956 m.
5.	<i>Kazimiera Birutė Bilevičiūtė, gimusi 1923 m. Biržuose, lietuvė, Vilniaus pedagoginio instituto dėstytoja, gyveno Vilniuje. 1956 m. rugsėjo 28 d. turistinės kelionės po Europą</i>

metu Stokholme paliko motorlaivį „Pobeda“ ir paprašė Švedijos valdžios politinio prieglobsčio. Pasiliko Švedijoje. Dabar gyvena Kanadoje. Nuteista už akių.

1960 m.

6. Antanas Algirdas Bartusevičius, gimęs 1940 m. Lazdijų rajone, lietuvis, gyveno Kaune. Tarnaudamas sovietinėje armijoje Vokietijoje 1960 m. birželio 4 d. pabėgo iš karinio dalinio. Gyvena JAV.

1961 m.

7. Juozas Miklovas, gimęs 1930 m., kilęs iš Kartenos, Kretingos rajono, lietuvis, buvo geologinės paieškos žvalgybinės ekspedicijos vadovas. Gyveno Vilniuje. 1961 m. kovo mėn. dalyvavo turistinėje kelionėje po Europą. Būdamas Paryžiuje, išėjo iš viešbučio ir negrįžo. Paprašė politinio prieglobsčio. Gyvena Čikagoje, viešai šmeižia sovietinę tikrovę. 1962 m. lapkričio 22 d. buvo nuteistas už akių.
8. Jonas Pleškys, gimęs 1935 m., kilęs iš Plungės rajono, lietuvis, karinio jūrų laivyno leitenantas, gyveno Klaipėdoje. Būdamas pagalbinio laivo vadu, 1961 m. balandžio 6 d. išplaukė į jūrą ir balandžio 6 d. naktį į 7 d. pabėgo į Švediją, kur paprašė politinio prieglobsčio. Už akių nuteistas mirties bausme.

1962 m.

9. Juozas Algirdas Bružas, gimęs 1942 m., kilęs iš Kretingos rajono, lietuvis, Klaipėdos fabriko „Trinyčiai“ darbininkas, gyveno Klaipėdoje. 1962 m. spalio 29 d. padedamas užsieniečių jūrininkų švedų laivu pabėgo iš Klaipėdos į Olandiją, kur paprašė politinio prieglobsčio. Išvyko į JAV, vėliau į Kanadą.

1963 m.

10. Jurgis Ferdinandas Vaitkevičius, gimęs 1932 m., kilęs iš Vilkaviškio rajono, lietuvis, buvo tankerio „Alytus“ Klaipėdos refrežeratorių uosto jūreivis. Gyveno Klaipėdoje. Būdamas Galtfako (Kanada) uoste tankeryje „Alytus“, 1963 m. liepos 18 d. paliko laivą kartu su A. Bibriu ir kreipėsi prašydamas suteikti politinį prieglobstį. Nuteistas už akių 10 m. pataisos darbų.
11. Albinas Bibrys, gimęs 1933 m., kilęs iš Klaipėdos, lietuvis, tankerio „Alytus“ jūreivis. 1963 m. liepos 18 d. tankeriui stovint Kanados Galtfako uoste paliko laivą ir kreipėsi į valdžią prašydamas suteikti politinį prieglobstį. Nuteistas už akių 10 m. pataisos darbų.

1966 m.

12. Pranas Ulevičius, gimęs 1923 m., kilęs iš Vilkaviškio rajono, lietuvis, ekskavatoriaus mašinistas, gyveno Kaune. Būdamas turistinėje kelionėje Suomijoje, 1966 m. spalio 16 d. Turku mieste atsiliko nuo grupės ir pabėgo į Švediją. Gyvena Anglijoje.

 1968 m.

13. Juozas Gurskas, gimęs 1934 m., kilęs iš Žuraikos, Panevėžio rajono, lietuvis, motorlaivio „Igarkalis“ jūreivis. Gyveno Panevėžyje. 1968 m. spalio 11 d., motorlaiviui stovint Briuselio (Belgija) uoste, negrįžo iš kranto ir paprašė politinio prieglobsčio. Susirašinėja su tėvais iš Niujorko Lingino Džangausko vardu.

 1970 m.

14. Pranas Brazinskas-Koreivo, gimęs 1924 m., kilęs iš Beižonių, Trakų rajono, lietuvis, anksčiau teistas, gyveno Kokandoje, Ferganos apskrityje, Uzbekijos SSR. 1970 m. rugsėjo 15 d. su sūnumi Algirdu, gimusiu 1955 m., užgrobė lėktuvą AN-24B, privertė lėktuvo ekipažą nusileisti Turkijoje Trabazono mieste, kur paprašė politinio prieglobsčio.

 1972 m.

15. Zigmas Antanas Butkus, gimęs 1937 m., kilęs iš Balnių, Jurbarko rajono, lietuvis, SSKP narys, juridinės konsultacijos vadovas, gyveno Kaune. 1972 m. liepos 4 d. su žmona Danute Butkiene, gimusia 1932 m., kilusia iš Kauno, 2-osios tarybinės Kauno ligoninės gydytoja ir trimis vaikais išvyko į Lenkijos Liaudies Respubliką, paskui per Švediją į JAV.
16. Antanas Monskapetris, gimęs 1945 m., kilęs iš Kauno, statybos projektavimo instituto techninis darbuotojas. Su ansambliu „Rasa“ išvyko į Jugoslaviją, Italiją ir Turkiją. 1972 m. spalio 5 d. Pirėjo (Graikija) uoste nesugrįžo iš pasivaikščiojimo po miestą į laivą. Paprašė vietos valdžios politinio prieglobsčio, greitai išvyko į JAV, kur šiuo metu ir gyvena.
17. Lionginas Morkūnas, gimęs 1927 m., kilęs iš Survelės, Kaišiadorių rajono, lietuvis, SSKP narys, VKB skyriaus viršininkas. Gyveno Vilniuje. 1972 m. spalio 16 d. būdamas turistinėje kelionėje Italijoje, Genujos mieste išėjo iš viešbučio ir paprašė vietos valdžios politinio prieglobsčio. Gyvena JAV.
18. Benjaminas Kliučininkas, gimęs 1938 m., kilęs iš Klaipėdos, lietuvis, SSKP narys, gyveno Vilniuje. 1972 m. gruodžio mėn. stažavosi Lenkijos Liaudies Respublikoje, išvyko į Austriją, iš kur atsisakė sugrįžti į tėvynę.
19. Vytautas Gadliauskas, gimęs 1938 m., kilęs iš Ariogalos rajono, lietuvis, žvejybinio laivo „Višera“ radistas. 1972 m. rugpjūčio mėn. kartu su kitu komandos nariu pabėgo į Graikiją, kur paprašė politinio prieglobsčio.

 1973 m.

20. Antanas Janušas Kaniūnas, gimęs 1941 m. Kaune, lietuvis, SSKP narys, aspirantas, gyveno Kaune. 1973 m. liepos 25 d. išvyko į Jugoslaviją ir į SSRS negrįžo. 1974 m. rugpjūčio 14 d. nelegaliai perėjo sieną iš Jugoslavijos į Austriją ir valdžios paprašė leidimo išvykti į JAV. Dabar gyvena Kanadoje.

21. *Eugenijus Mežlaiškis, gimęs 1947 m. Klaipėdoje, lietuvis, Klaipėdos refrežeratorių bazės uosto jūreivis. 1973 m. vasario mėn. tankeriu „Žalgiris“ stovint Kylio (VFR) uoste, negrįžo į laivą ir paprašė valdžios politinio prieglobsčio.*

1974 m.

22. *Jonas Stankevičius, gimęs 1946 m. Kaune, lietuvis, Klaipėdos bazėje refrežeratorių uosto radiooperatorius, gyveno Klaipėdoje. 1974 m. rugpjūčio 16 d. laivui „K. Preikšas“ stovint Bulon Siur Mer (Prancūzija) uoste pabėgo iš laivo ir kreipėsi į vietos valdžią prašydamas politinio prieglobsčio. Gyvena JAV.*
23. *Aloizas Jurgutis, gimęs 1939 m. Laukuvos kaime, Šilalės rajone, lietuvis, SSKP narys, Valstybinės konservatorijos dėstytojas. 1974 m. gegužės 16 d., būdamas turistinėje kelionėje Jugoslavijoje, iš kurortinio miestelio Crikovica pabėgo į Italiją, ten paprašė politinio prieglobsčio. Išvyko į JAV.*

1976 m.

24. *Ričardas Daunoras, gimęs 1944 m. Žagarėje, lietuvis, Kauno muzikinio teatro solistas, gyveno Vilniuje. 1976 m. liepos 19 d. būdamas su Vilniaus universiteto ansambliu Prancūzijoje pasiliko užsienyje. Užsienio spauda pranešė, kad 1976 m. liepos 20 d. R. Daunoras paprašė politinio prieglobsčio.*

Lentelė parengta remiantis: Pokario metų tėvynės išdavikų sąrašas, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 731, l. 166–170.

Nuorodos

¹ „Balfas Brazinskių reikalų“, *Dirva*, 1976, liepos 29; „Brazinskių kelionė laisvėn“, *Tėviškės žiburiai*, 1976, rugpjūčio 5; J. Statkutė de Rosales, „Brazinskai susitinka lietuvių: Iki teismo, už nelegalų įvažiavimą, paleisti už užstatą“, *Dirva*, 1976, rugsėjo 23; „Brazinskių likimas sprendžiamas“, *Dirva*, 1976, rugsėjo 30; K. R. Jurgėla, „Lietuvos klausimas Washington“, *Dirva*, 1976, spalio 7; P. Keidošius, „Ar tai žmogaus teisių gynimas? Jungtinėse Amerikos Valstijose globjami oro piratai“, *Tiesa*, 1977, balandžio 4; V. Zaikauskas, „Tai mano belaisviai...“, *Vilniaus laikraštis*, 1990, lapkričio 8–14; A. Anušauskas, „Piratai? Nežinomi Brazinskių istorijos puslapiai“, *Ekstra*, 2000, liepos 3–9; „Brazinskių ryžtas nugalėjo KGB profesionalus“, *Lietuvos aidas*, 2000, spalio 7; B. Vyšniauskaitė, „Laiškai namo po trisdešimties metų“, *Ekstra*, 2000, spalio 16–22; „Pagerbė laisvės siekusį lietuvių jūrininką“, *Darbininkas*, 1970, gruodžio 3; „Atstovų rūmų nario D. Managan telegrama „JAV lietuvių bendruomenės“ veikėjui dr. P. Vileišiui“, *Draugas*, 1970, gruodžio 4; „Laisvę mylinčios tautos sūnus“, *Tėvynė*,

1970, gruodžio 11; „Vliko žygis Kudirkos reikalų“, *Draugas*, 1970, gruodžio 18; „Lietuvių delegacija Baltuose rūmuose“, *Draugas*, 1970, gruodžio 11; „Protestai JAV vyriausybei“, *Draugas*, 1970, gruodžio; *New York Times Abstracts*, 1970, December 5; *New York Times Abstracts*, 1971, February 5; M. Kernan, „Jumping ship: A first – rate telling of Simas Kudirka’s tale“, *The Washington Post*, 1978, January 23; B. Gwertzman, „Soldier leaves embassy, declining asylum in U. S.“, *The New York Times*, 1980, September 22; E. Keerdoja, A. Collings, P. Clausen, „Soviet seamen enjoys his liberty“, *Newsweek*, 1980, November 17; B. Weiser, „Lithuanian is acquitted in Soviet embassy protest“, *The Washington Post*, 1980, December 4; A. Jančys, „Beprotiškas šuolis per geležinę užtvarą į laisvę: Prieš 30 metų triukšmingai pabėgęs į Vakarus, Simas Kudirka tyliai grįžo į Lietuvą“, *Ekstra*, 2000, liepos 10–16.

² T. Remeikis, *Opposition to the Soviet rule in Lithuania*, Chicago, 1980; A. Liekis, „Antisovietinis po grindis ir Lietuvos nepriklausomybė“, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 1, Vilnius, 1993; V. Tininis, *Sniečkus: 33 metai valdžioje*, Vilnius, 2000; C. Andrew, V.

Mitrokhin, *The Mitrokhin archive: The KGB in Europe and the West*, London, 1999.

³ S. Kudirka, L. Eichel, *For those still at sea: The defection of Lithuanian sailor*, New York, 1978.

⁴ J. G. Heydenreich, *The Kudirka incident, 23 November 1970 – Asylum denied*, U. S. Naval War College, 1980.

⁵ R. E. Johnson, *Guardian of the sea: History of the United States Coast guard, 1915 to the present*, USA, 1999.

⁶ A. Anušauskas, op. cit.

⁷ P. Keidošius, op. cit.

⁸ A. Anušauskas, op. cit.

⁹ V. Zaikauskas, op. cit.

¹⁰ A. Anušauskas, op. cit.

¹¹ V. Zaikauskas, op. cit.

¹² A. Anušauskas, op. cit.

¹³ Ibid.

¹⁴ P. Keidošius, op. cit.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ „Brazinskių ryžtas nugalėjo KGB profesionalus“, *Lietuvos aidas*, 2000, spalio 7.

¹⁷ *Darbininkas*, 1976, rugsėjo 20.

¹⁸ „Brazinskai sutinka lietuvius“, *Dirva*, 1976, rugsėjo 23.

¹⁹ „Brazinskių kelionė laisvėn“, *Tėviškės žiburiai*, 1976, rugpjūčio 5.

²⁰ P. Keidošius, op. cit.

²¹ „Brazinskių likimas sprendžiamas“, *Dirva*, 1976, rugsėjo 30.

²² *Darbininkas*, 1976, rugsėjo 20.

²³ A. Anušauskas, op. cit.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

²⁶ V. Zaikauskas, op. cit.

²⁷ 1970 m. gruodžio 24 d. nutarimas patraukti kaltinamuoju, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 58, baudžiamoji byla Nr. 313, t. 1, l. 39.

²⁸ Baudžiamosios bylos Nr. 313 kaltinamoji išvada, ibid., t. 2, l. 280–289.

²⁹ A. Jančys, „Beprotingas šuolis per geležinę užtvarą į laisvę“, *Ekstra*, 2000, liepos 10–16.

³⁰ Ibid.

³¹ Pokario metų tėvynės išdavikų sąrašas, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 731, l. 166.

³² A. Jančys, op. cit.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

³⁵ Įtariamąjo S. Kudirkos 1970 m. gruodžio 22 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, baudžiamoji byla Nr. 313, t. 1, l. 29–33.

³⁶ Ibid., l. 30.

³⁷ Įtariamąjo S. Kudirkos 1970 m. gruodžio 18 d. apklausos protokolas, ibid., l. 23.

³⁸ Įtariamąjo S. Kudirkos 1970 m. gruodžio 22 d. apklausos protokolas, ibid., l. 31.

³⁹ Ibid., l. 33.

⁴⁰ Įtariamąjo S. Kudirkos 1970 m. gruodžio 18 d. apklausos protokolas, ibid., l. 24.

⁴¹ Įtariamąjo S. Kudirkos 1970 m. gruodžio 23 d. apklausos protokolas, ibid., l. 35.

⁴² Įtariamąjo S. Kudirkos 1971 m. vasario 11 d. apklausos protokolas, ibid., l. 79–86.

⁴³ Įtariamąjo S. Kudirkos 1970 m. gruodžio 16 d. apklausos protokolas, ibid., l. 14.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid., l. 15.

⁴⁶ Ibid., l. 16.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid., l. 17.

⁴⁹ Laivo „Tarybų Lietuva“ kapitono Popovo 1970 m. lapkričio 23 d. pranešimas Nr. 35 amerikiečių žvejybos delegacijos vadovui ir JAV pakrančių apsaugos katerio kapitonui, ibid., kontrolinė stebėjimo byla Nr. 313, l. 59.

⁵⁰ Įtariamąjo S. Kudirkos 1970 m. gruodžio 17 d. apklausos protokolas, ibid., baudžiamoji byla Nr. 313, t. 1, l. 22.

⁵¹ Įtariamąjo S. Kudirkos 1970 m. gruodžio 16 d. apklausos protokolas, ibid., l. 18.

⁵² Įtariamąjo S. Kudirkos 1971 m. sausio 4 d. apklausos protokolas, ibid., l. 56.

⁵³ Įtariamąjo S. Kudirkos 1970 m. gruodžio 23 d. apklausos protokolas, ibid., l. 37.

⁵⁴ „Amerikos balso“ 1970 m. lapkričio 25 d. radijo biuletenis, ibid., t. 2, l. 67.

⁵⁵ „Amerikos balso“ 1970 m. lapkričio 29 d. radijo biuletenis, ibid., l. 69.

⁵⁶ „Baltųjų rūmų pranešimas apie įvykį su lietuvių jūrininku“, „Amerikos balso“ 1970 m. gruodžio 1 d. radijo biuletenis, ibid., l. 70.

⁵⁷ „Apie incidentą su lietuvių jūrininku teritoriniuose Amerikos vandenyse“, „Amerikos balso“ 1970 m. gruodžio 6 d. radijo biuletenis, ibid., l. 72.

⁵⁸ Ibid., l. 74.

⁵⁹ Ibid., l. 75.

⁶⁰ „Apie incidentą su lietuvių jūrininku“, „Amerikos balso“ 1970 m. gruodžio 8 d. radijo biuletenis, ibid., l. 77.

⁶¹ Ibid., l. 78.

⁶² „Lietuviškoji apžvalga“, „Amerikos balso“ 1970 m. gruodžio 27 d. radijo biuletenis, ibid., l. 88.

⁶³ „Visos Amerikos vėliavos turėtų būti pusę stiebo nuleistos“, *Draugas*, 1970, gruodžio 8, ibid., l. 48.

⁶⁴ „Rytų agentūros tyli“, *The New York Times*, 1970, gruodžio 2, ibid., l. 36.

⁶⁵ „Prieglobsčio teisė“, *The New York Times*, 1970, gruodžio 2, ibid., l. 38.

⁶⁶ „Visos Amerikos vėliavos turėtų būti pusę stiebo nuleistos“, *Draugas*, 1970, gruodžio 8, ibid., l. 48.

⁶⁷ „Tarybinis jūreivis ieškojo Jungtinėse Valstijose prieglobsčio, bet nerado“, *U. S. News and World Report*, 1970, gruodžio, *ibid.*, l. 38–41.

⁶⁸ 1971 m. kovo 17 d. kaltinamoji išvada, *ibid.*, l. 280.

⁶⁹ 1971 m. gegužės 20 d. nuosprendis, *ibid.*, t. 3, l. 99–105.

⁷⁰ 1971 m. kovo 4 d. nutarimas, *ibid.*, t. 2, l. 254–255.

⁷¹ 1971 m. gegužės 20 d. nuosprendis, *ibid.*, t. 3, l. 105.

⁷² A. Jančys, *op. cit.*

⁷³ LSSR Aukščiausiojo Teismo prezidiumo 1989 m. rugsėjo 1 d. nutarimas, LYA, f. K–1, ap. 58, baudžiamoji byla Nr. 313, t. 3, l. 132–134.

⁷⁴ 1970 m. lapkričio 24 d. nutarimas (pareikšti kaltinimą), *ibid.*, baudžiamoji byla Nr. 310, t. 1, l. 103–104.

⁷⁵ Liaudies ansamblio „Lietuva“ 1970 m. lapkričio 20 d. charakteristika, *ibid.*, l. 69.

⁷⁶ Kaltinamojo 1970 m. lapkričio 24 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 106.

⁷⁷ Įtariamąjo 1970 m. lapkričio 16 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 92–93.

⁷⁸ Kaltinamojo 1970 m. lapkričio 24 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 107.

⁷⁹ Įtariamąjo 1970 m. lapkričio 18 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 98.

⁸⁰ Kaltinamojo 1970 m. lapkričio 24 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 110.

⁸¹ Nuosprendis, *ibid.*, kontrolinė stebėjimo byla Nr. 310, l. 63.

⁸² Kaltinamojo 1970 m. lapkričio 24 d. apklausos protokolas, *ibid.*, baudžiamoji byla Nr. 310, t. 1, l. 108.

⁸³ *Ibid.*, l. 109.

⁸⁴ Nuosprendis, *ibid.*, kontrolinė stebėjimo byla Nr. 310, l. 67.

⁸⁵ *Ibid.*, l. 64.

⁸⁶ *Ibid.*, l. 68.

⁸⁷ Lėktuvo IL–14 Nr. 52054 apžiūros protokolas, *ibid.*, baudžiamoji byla Nr. 310, t. 1, l. 14.

⁸⁸ Nuosprendis, *ibid.*, kontrolinė stebėjimo byla Nr. 310, l. 69.

⁸⁹ Įtariamąjo 1970 m. lapkričio 16 d. apklausos protokolas, *ibid.*, baudžiamoji byla Nr. 310, t. 1, l. 95.

⁹⁰ Įtariamąjo 1970 m. lapkričio 18 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 96.

⁹¹ *Ibid.*, l. 97.

⁹² Kaltinamojo 1970 m. lapkričio 24 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 106.

⁹³ Kaltinamojo 1970 m. gruodžio 2 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 121.

⁹⁴ Įtariamąjo 1970 m. lapkričio 18 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 170.

⁹⁵ Įtariamąjo 1970 m. gruodžio 5 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 218.

⁹⁶ 1970 m. lapkričio 24 d. nutarimas (pareikšti kaltinimą), *ibid.*, l. 103–104.

⁹⁷ 1970 m. gruodžio 6 d. nutarimas (pareikšti kaltinimą), *ibid.*, l. 136.

⁹⁸ Nuosprendis, *ibid.*, kontrolinė stebėjimo byla Nr. 310, l. 71.

⁹⁹ *Ibid.*, l. 73.

¹⁰⁰ LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1971 m. vasario 5 d. nutarimas, baudžiamoji byla Nr. 310, t. 5, l. 354.

¹⁰¹ SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1971 m. birželio 28 d. nutarimas, *ibid.*, l. 369.

¹⁰² J. Simokaičio 1974 m. balandžio 9 d. pareiškimas LSSR KGB pirmininkui gen. mjr. J. Petkevičiui, *ibid.*, l. 387–388.

¹⁰³ Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo 1990 m. spalio 21 d. sprendimas, *ibid.*, kontrolinė stebėjimo byla Nr. 310, l. 79.

¹⁰⁴ 1985 m. gruodžio 4 d. nutarimas pailginti parengtinio tardymo terminą, *ibid.*, ap. 43, kontrolinė stebėjimo byla Nr. 284, l. 3–4.

¹⁰⁵ Straipsnio „Drama tarybiniame laive“ iš Švedijos dienraščio „Dagens Nyheter“ vertimas į lietuvių kalbą, *ibid.*, b. 272, t. 4, l. 47.

¹⁰⁶ „Svarbiausia – aš jau čia!“, *Tėviškės žiburiai*, 1985, lapkričio 5, *ibid.*, l. 58.

¹⁰⁷ *Ibid.*

¹⁰⁸ *Ibid.*

¹⁰⁹ Straipsnio „Drama tarybiniame laive“ iš Švedijos dienraščio „Dagens Nyheter“ vertimas į lietuvių kalbą, *ibid.*, l. 47.

¹¹⁰ „Svarbiausia – aš jau čia!“, *Tėviškės žiburiai*, 1985, lapkričio 5, *ibid.*, l. 58.

¹¹¹ 1986 m. vasario 5 d. nutarimas sustabdyti parengtinį tardymą, *ibid.*, l. 88.

¹¹² 1985 m. lapkričio 27 d. nutarimas priimti bylą savo žinion, *ibid.*, kontrolinė stebėjimo byla Nr. 284, l. 2.

¹¹³ 1985 m. gruodžio 4 d. nutarimas pailginti parengtinio tardymo terminą, *ibid.*, l. 3.

¹¹⁴ 1986 m. vasario 5 d. nutarimas sustabdyti parengtinį tardymą, *ibid.*, l. 6.

Agnė Fabijonavičiūtė

CASES AND EFFORTS TO ESCAPE FROM THE SOVIET UNION BY LITHUANIANS

Summary

The work depicts the efforts of Lithuanians to escape from the Soviet Union during the 1970s. Just in 1970 there were three attempts to run away from the USSR. That year the father and the son Brazinskai hijacked a plane and managed to escape to Turkey. During the incident the crewmembers were injured, and the stewardess was killed. After 6 years of trials in Turkey, Brazinskai emigrated to the USA. The KGB initiated the case called "Piratai" ("Pirates"), seeking to get them back to the Soviet Union. The case of Brazinskai was used for ideological struggle with the West.

Another case, investigated in the work, is the defection of Lithuanian sailor S. Kudirka during official meeting near the USA coast. However, he was returned to the Soviets,

and sent to prison for ten long years. After six years S. Kudirka was released and emigrated with his family to the USA. J. Simokaitis and his wife G. Mickutė also tried to hijack a plane and escape to Sweden, but were arrested and sent to prison. J. Simokaitis was sentenced to death, but later the sentence was changed to 15 years imprisonment. The last case investigated in the work is the escape of A. Sakauskas to Sweden. A. Sakauskas succeeded and lives now in Sweden.

All these cases demonstrated to the world the problems existing in Lithuania, disclosed the attempts of Soviet propaganda to present life in the SSRS as devoid of hardships. The research is supplemented with the material from the KGB archive.